SEP
SECRETARÍA DE EDUCACIÓN PÚBLICA

INSTITUTO NACIONAL PARA LA EDUCACIÓN DE LOS ADULTOS

PREMIO 2011 DE ALFABETIZACIÓN UNESCO

Libro del adulto
Ijuñ xkäñjuño'b

MEVyT Modelo Educación para la Vida y el Trabajo

MIBES 3
MEVyT Indígena Bilingüe con Español como segunda lengua

Mi kpejkañ juñ yik'oty mi kts'ijbuñ tyi lak ty'añ

Leo y escribo en mi lengua

ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol

MEVyT Modelo Educación para la Vida y el Trabajo

Créditos a la presente edición

Coordinación académica
Emilio Cruz Gómez
Sara Elena Mendoza Ortega

Autoría
Guillermina Duarte Hernández
Elisa Vivas Zúñiga

Adaptación de contenidos a la lengua ch'ol
Adriana Medina López
Ezequiel Vázquez Martínez
Diego Peñate Díaz

Asesoría y revisión técnico-pedagógica
Elisa Vivas Zúñiga

Traducción a la lengua ch'ol
Ezequiel Vázquez Martínez

Apoyo lingüístico
Domingo Meneses Arcos Pérez

Coordinación gráfica y cuidado de la edición
Greta Sánchez Muñoz
Adriana Barraza Hernández
Ricardo Rodolfo Figueroa Cisneros

Seguimiento editorial
Ma. del Carmen Cano Aguilar

Revisión editorial
Alejandro Silva Solís
Erika María Luisa Lozano Pérez

Diseño y diagramación
Ricardo Valverde González
Mario Armando Vázquez Varas
Paloma Casados Palomares
Ricardo Pérez Rovira

Diseño de portada
María Isabel Gómez Guízar

Fotografía
Pedro Hiriart y Valencia

Ilustración
Jorge Mendoza Guzmán
Ricardo Pérez Rovira

Leo y escribo en mi lengua. MIBES 3. Ch'ol. Libro del adulto. D. R. © Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, col. Condesa, México, D.F., C.P. 06140. Primera edición 2008.

Esta obra es propiedad intelectual de sus autoras, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin autorización escrita de su legítimo titular de derechos.
Respetuosos del derecho de autor, autores y editores de esta publicación tuvimos cuidado en obtener por escrito las autorizaciones para reproducir todas las imágenes y/o los textos aquí incluidos; sin embargo, algunas veces no fue posible determinar el titular de su propiedad intelectual. En caso de inconformidad, favor de comunicarse a este Instituto para hacer la aclaración correspondiente.

ISBN *Modelo Educación para la Vida y el Trabajo*. Obra completa: 970-23-0274-9
ISBN *MEVyT Indígena Bilingüe con Español como segunda lengua*: 970-23-0500-4
ISBN *Leo y escribo en mi lengua*. MIBES 3. Ch'ol. Libro del adulto.
Mi kpejkañ juñ yik'oty mi kts'ijbuñ tyi lak ty'añ ch'ol. MIBES 3. Ch'ol. Ijuñ xkäñ juñ: 978-970-23-0819-5

Impreso en México

Päsoñi'b

Iyopol

Pästyäl 5

Juñchajp ty'añ 10

Jump'ajl ty'añ 12
Cha'p'ajl ty'añ 30
Uxp'ajl ty'añ 47
Bajñe käñoñel Juñchajp ty'añ 1 65

Cha'chajp ty'añ 68

Jump'ajl ty'añ 70
Cha'p'ajl ty'añ 90
Uxp'ajl ty'añ 109
Bajñe käñoñel Cha'chajp ty'añ 2 130

k'abälel:

____

Ik'aba' chuty lumal:

____

Ik'aba' jiñi kolem lumal:

____

Pästyäl

Jiñi troñiji’bäl juñ chukulbä acha’añ, acha’añächla tyi mejli machbä la’ wujil ipejkäntyel yik’oty its’ijbuñtyel juñ, awujilächbä lak ty’añ ch’ol, ijiñäch yuxp’ejlel ijuñileltyak xkäñ juñ, cha’añbä jiñi mibesbä ik’aba’, jiñäch yombä mi abekäñ majlel iweñlel jiñi pejka juñ yik’oty its’ijbuñtyel jiñi aty’añ, yik’oty cha’añ je’e mi awäl añäch ik’äjñi’bal jiñi aty’añ yik’oty cha’añ je’e mi abej bajñe käñ majlel.

Ili ijuñ xkäñ juñ tyi mejli chäch bajche weñ mi añik’i käñ, its’ijbuñtyel li ts’itya’ ty’añ jiñäch akäñäxbä tyi bele’ k’iñ yik’oty je’e mi aläk’beñtye ty’añtyak mu’bä ikotyañety abe ñik’i käñ tyi k’äñol.

¡Beñik’i käñä majle mik su’beñetylojon!

Che' añ troñeltyak

Jiñi yejtyal retrajtyak mi kaja atyaj tyi k'älä yujtyi'bal ijuñ xkañ juñ, jiño'bäch mi kaja isu'beñetyo' cha'añ chuki mi kaja ikotyañety jiñi meloñeltyak chäch bajche' je'e ibältyak ili ijuñ xkäñ juñ.

Ili ejtyaläl mi' sub' cha'añ pejtyele jiñi meloñel mu'bä kaja amel, tyi mejli cha'añ mi aweñ käñ pejka juñ mu'bä ich'ämbetye isujm yik'oty je'e cha'añ mi akäñ jiñi käläxbä pejkaj juñ.

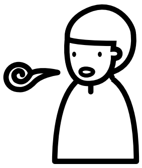

Jiñi mu'bä ik'äjñe lbaki mi ik'äjñe tyi its'ijbuntyel tyi ts'itya' ty'añ. Ili ejtyal retrajbä mi isu'beñety weñ xuk'ul mi ak'el jiñi ejtyalältyak xik'oty jiñi ts'itya' ty'añtyak yik'oty mi awäl baki ñoj ñuk ik'äjñi'bal mi ipejkäñtye o its'ijbuñtye juñ ya'i tyi ts'itya' ty'añ.

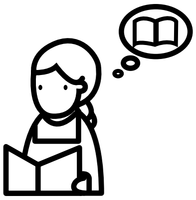

Inaxañ pejkäñtye jiñi juñ. Ili ejtyal retrajbä mi kaja isu'beñety jiñi meloñel jiñäch che'bä bajche' mi abajñe ña'tyañ o chuki mi awäl mi kaja ak'el ya'i tyi ts'itya' ty'añ, cha'añ ili mi kaja ak'el jiñi ejtyalältyak, iboñolel icha'añbä jumpejty lumal, iñojolel jiñi retrajtyak, its'ijbal, yik'oty ilajalel yik'oty yambä juntyak akäñäbä.

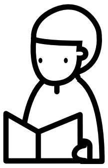

Ipejkäñtyel jiñi ts'itya' ty'añ. Ili ejtyal retrajbä mi isu'beñety mi añächtyañ o mi apejkañ jun tyi wen ñäch'äyem pamil. Jaty awujil machki jasä juñsujtyel mi apejkañ jiñi ts'itya' ty'añ, cha'an k'ajal acha'añ jiñi su'boñel, k'ajtyiñ o pejkañ jiñi ts'itya' ty'añtyak jaysujtye awom.

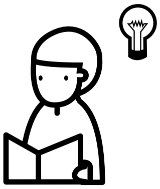

Ich'ämbeñtyel isujm jiñi ts'itya' ty'añ. Jiñäch jiñi ejtyal retrajbä mu'bä isu'beñety bajche mi k'ajtyäye acha'añ o bakibä ty'añtyak ñuk ik'äjñi'bal tyi jiñi ts'itya' ty'añ ta'ixbä apejkä.

Muk’ki ak’el ili ejtyaläl mi kaja aña’tyañ ke jiñi meloñeltyak mu’bä kaja amel mi kaja ibe kotyañety abekän bajche’ ñoj iweñlel jiñi ts’ijb.

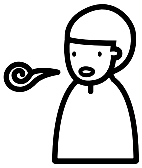

Jiñi mu’bä ik’äjñe Ibaki mi ik’äjñe tyi ts’ijbuñtyel tyi ts’itya’ ty’añ. Ili ejtyal retrajbä mi isu’beñety weñ xäk’ul mi ak’el jiñi ejtyalältyak yik’oty jiñi ts’itya’ ty’añtyak yik’oty mi awäl baki ñoj ñuk ik’äjñi’bal mi icha’leñtye jiñi ts’ijb.

Ichajpäñtyel imelol jiñi ts’ijb. Tyi ili ejtyal retrajbä mik su’beñetylojoñ cha’añ mi awäl majchki awom añik’i ts’ijbubeñ, chuki mi kaja asu’beñ, bajche’ mi kaja atyech asu’beñ yik’oty bajche’ yilal imelo jiñi ts’itya’ ty’añ chäch bajche awombä mi its’ijbuñtyel.

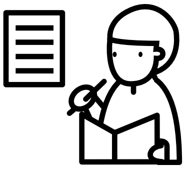

Its’ijbuñtyel jiñi ts’itya’ ty’añ. Ili ejtyal retrajbä mi kaja atyaj isu’beñety jiñäch jiñi ba’ mi kaja ats’ijbuñ ta’ixbä awälä ichuki awom ats’ijbuñ.

Ik’elo yik’oty ityoj isäñtye jiñi ts’itya’ ty’añ. Ili ejtyal retrajbä mi ik’ajtyisäbeñety ta’ixki ujtyiyety añik’i ts’ijbun, mi acha’ k’el mi ts’ijbubiläch jiñi awombä awäl mi Its’ijbuñtye, yik’oty je’e mi acha’ k’el imi acha’ tyoj isäñ ats’ijbuñ jiñi ts’itya’ ty’añ mi awom.

Ili ejtyaläl mi kaja isu'beñety ityejchi'bal jiñi ña'tyayaj yik'oty bache' yila mi awilañ jiñi ty'añäl tyi lak ty'añ ch'ol.

Muk'ki ak'el ili ejtyaläl mi kaja aña'tyañ ke jiñi meloñel mu'bä kaja amel mi kaja ikotyañety abe käñe' ñoj iweñlel imelol jiñi ts'ijb.

a. Ipejkäñtyel jiñi ts'itya' ty'añ yik'oty ikäñol tyi ipejtyele jiñi chuki añ icha'añ lakty'an.

Mi ipejkäñtye jiñi ts'itya' ty'añ ch'añ jiñi lak pi'äl mi ibe läk' ibäj tyi jiñi pejtyele chuki añ icha'añ lak ty'añ.

b. Ich'ämbeñtye isujm jiñi pejtyele chuki añ icha'añ lak ty'añ.

- Mi ipästyäl ka'bäl meloñeltyak ya'i baki juntyikil lak pi'äl mi' k'äñtyak jiñi pejtyele chuki añ icha'añ lak ty'añ.
- Mi kaja ipejkañ tyi kolem wakro ambä tyi imali che' bajche' ik'aba' jiñi xujty'il ty'añtyak o ts'itya ty'añtyak "k'aja meku acha'añ che'..., o ña'tyäyemixba cha'añ che'..." imi ak'ele' aña'tyañ mi jiñi meloñeltyak mi its'äktyisañ chuki yom iyäl jiñi pejtye añbä icha'añ lak ty'añ.

c. Ik'äñol jiñi isujmlel tyi yañtyakbä ts'itya' ty'añ.

Jiñäch jiñi meloñeltyak, cha'añ mi ibe jop' imel jiñi ta'bä ikäñä añbä icha'añ jiñi pejtyele añbä icha'añ lak ty'añ yik'oty chuki yom iyäl.

Ya'i tyi ajuñ mi kaja atyaj ili ejtyaläl mu'bä isu'beñety bajche' mi ik'äjñel jiñi juñ cha'añbä pejkäñtyel cha'añ mi imejle troñel tyi imali käñoñelbä.

a. Ipejkäñtyel tyi käläx jiñi xujty'il ty'añtyak.

- Mi yäjle cha'añ mi imejle ipejkäñtyel xujty'il ty'añtyak cha'añ weñ mi awältyak majle che' bajche' xuk'ul o käläx yik'oty mi ñoj weñ mi awäl.

- Mi yäjle ka'bäl meloñeltyak cha'añ juñsujm jach mi ipejkäñtye jiñi xujty'il ty'añ mej ich'äm ka'bäl isujmlel che' k'abäl bajche' mi iñojpe ipejkäñtyeltyak.

b. Ipejkäñtyel tyi käläx jiñi ts'itya' ty'añ.

1. Mi isu'beñtyel juñtyiki lak pi'äl cha'añ mi ipejkäñ ts'itya' ty'añ tyi xuk'ul.

2. Mi icha'leño' ty'añ ch'añ chuki yom iyäl jiñi its'itya' ty'añ xmel juñ.

3. Mi ibajñe ñopo' ipejkañ tyi käläx imi yak'o tyi käño yik'oty yañtyako'bä.

4. Mi yäjle cha'añ mi imejle pejkaj ty'an weñbä o mächbä weñ mi la kilañ, cha'añ mi iña'tyäñtyel jiñi: yälol, iweñlel bajche' mi yäjle, mi xuk'ul o käläx tyi pejkäntyi jiñi juñ yik'oty cha'añ mi la' wäl bajche' mi la' weñ isañ majle.

Juñchajp ty'añ

Jiñi lak pi'älo'b xkolelo'tyobä yik'oty jiñi kolemo'ixbä:

- Mi kaja ak'äñ yañtyakbä ña'tyayaj cha'añ mi añaxañ käñ chuki tyi ña'tyayaj añ ya'i tyi ts'itya' ty'añtyak.
- Mi kaja ikäñe' chuki mi iyäl tyi imali jiñi ts'itya' ty'añ yik'oty chuki yom iyäl tyi ipejtyele jiñi ty'añtyak.
- Mi kaja iñop ityech ipejkañ jiñi juñ tyi käläxbä ty'añ.
- Mi kaja ikäñe' bajche' melel yik'oty ik'äjñel ibaki mi ik'äjñel jiñi ts'itya' ty'añtyak.
- Mi kaja ilu' käñ bajche' añtyak jiñi ts'ijb che' bajche': Ichajpäñtyel chuki kom lak ts'ijbuñ, jiñi its'ijbuñtyel yik'oty ityoj isäñtyel che' mi lak ts'ijbuñ ts'itya' tya'ñ.
- Mi kaja its'itya' ña'tyañ bajche' imelo jiñi ts'ijb tyi lak ty'añ.

Jump'ajl ty'añ

Baki komla k'otyel:

- Mi kaja ityech ikäñ ts'itya' aloñel che' muk'ix ikaja ipejkañ juñ chäch bajche' ityojel.
- Mi kaja ikäñ chuki ty'añ añ ya'i tyi su'botyik'oñel cha'añ ibi'bi'lel pamil.
- Mi kaja ipejkañ juñ tyi käläxbä ty'añ. Imi kaja ik'äñ jiñi ty'añtyak che'bä bajche' sajtye pamil yik'oty ch'äjyemlel.
- Mi kaja Ikäñ chuki yom isu'beñoñla jiñi ts'itya' ty'añ che' mi its'ijbuñtyel tyi jiñi su'boñel.
- Mi kaja ikäñ Imel jiñi su'boñel cha'añbä choñoñi'bäl.
- Mi kaja Ityoj isañ jiñi ts'itya' ty'añ ts'ijbubilixbä.
- Mi kaja iña'tyañ mu'bä ik'äjñel tyi:
  tyäk' ty'añtyak.
- Mi kaja Ikäñ bajche' melbil jiñi ts'itya' ty'añ yik'oty bajche' iweñlel tyi ts'ijbuñtyel.
- Mi kaja Ikäñ ik'äljñel ibaki mi ik'äjñel jiñi cha'p'ejlel ts'itya' ty'añ ta'ixbä laj k'ele.
- Mi kaja ilajtyisañ tyi k'elo jiñi chajp'ejlel ts'itya' ty'añ ta'ixbä laj k'ele.

1. K'ele jiñi ejtyalältyak ipejkañ jiñi chajpayajbä xujty'il ty'añtyak.

Juñtyikil x-ixik chumulbä tyi yotyoty yik'oty iyalo'bil tyi ityecheyo' ty'añ bajche' ili:

2. Cha'leñ ty'añ.

¿Chukoch weñ ñuk ik'äjñibal mi awäl lak ch'ujbiñ chuki mi iyäl jiñi su'botyik'oñeltyak?
¿Jatyety mu'ba ak'eltyak ñume jiñi su'botyik'oñeltyak?¿Chukoch?
¿Chuki mej mi icha'leñ mi awäl jiñi alä ch'ityoñ?

3. K'ele yik'oty mi acha'leñ ty'añ.

¿Chuki mi isu'beñoñla mi awäl jiñi su'botyik'oñeltyak?
¿Chukoch mi awäl che' añ kolembä yik'oty chutybä iretraleltyak?

Mach mej mi ichojkel
tsukule pamil
Mach mej mi ichojkel tsukelel
pamil tyi ili xujty'il lum,
Käñityäbil k'älä mi iñume
jump'ej k'iñ, icha'añ lak
lumal, Añki majch tyi tyajle
iñik'i chok
Mi kaja ityoj imul
$ 5,000.00 pesu.

Rañchoj lum
xporbeñir, ilumalel
palenke chapas.

Chuty lumal belisaryu lominkes tyi läk'älel 500 metru.

Iskwelaj primarya XJose Mariya Murelos ipaboñ. Itsiklel bä: 07DPR0647E.

Tumbalaj, chapas.

4. Säklañ ityaja jiñi su'beñtyel mu'bä ak'ajtyibeñtyel, imi ajälts'ijbubeñ iye'bal tyi imali jiñi su'botyik'oñeltyak.

¿Bajche' mi kaja ityoj imul jiñi maxki mi ityajtyä iñik'i chok tsukule pamil?
¿Bajche' ñajtyä añ jiñi chuty lum belisaryu Lominkesbä ik'aba'?
¿Maxki jiñi mu'bä yäl cha'añ ma'añ mi ichojkel tsukule pamil?
¿Chuki ik'aba' jiñi rañchoj lum?
¿Baki añ mi lak tyaj jiñi iskwelaj?

K'aja meku acha'añ:

Jiñi **su'botyik'oñeltyak** jinäch isu'bol cha'añ juñtyikil lak pi'äl o icha'añ jach lak lumal , mi iweñ k'äño'b tyi ojpisinajtyak itroñelo'bä jiñi su'boñel bajche' : Chuki mej lak mel yik'oty chuki mach mej lak mel, mi su'beñoñla je'e chuki ñoj mejbä lak mel o chuki machbä mej lak mel tyi chuki mu'bä imelo' tyi itroñel , jiñäch mi yälo' o mi isu'bo' chuki mej tyi mejle yik'oty chuki machbä mej tyi mejle.

Pejka juñ tyi Käläx.

1. Pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak añbä icha'añ bajche' yu'bi mi la ku'biñ pamil chäch bajche' chonkol apäsbeñtyel.

a) ¡Xmariya ñoj tyijikña mi ku'biñ pamil che' mi kilañety! (sajtye pamil)
b) Ñoj bajñe' añoñ tyi käyliyoñ che'ñak tyi majli. (ch'äjyemlel)
c) ¡Ñoj ilekax ili kolem lumal! (sajtye pamil)
d) Mi käl ili ja'bil mach oñix chuki mi kaja klok'. (ch'äjyemlel)

2. ¿Chuki yom iyäl mi awäl jiñi xujty'il ty'añ ñaxambä añ ambä iretrajlel a yik'oty jiñi yambä ambä iretrajlel d?

____

____

3. ¿Che' laja mi alu' pejkañtyak lajaba isujmlel mi awäl?

____

____

4. Chukoch mi awäl ñoj ñuk ik'äjñi'bal che' mi lak pejkañ ts'itya' ty'añ, ñoj weñ yom mi lak pejkañ.

____

____

Ña'tyäyemba acha'añ che':

Mi apejkañ tyi käläxbä ty'añ jiñi juñ, jiñäch ñaxam yom mi aña'tyañ chuki yom isu'beñoñla jiñi mu'bä imel xmel juñ, cha'añ añ itsätsälel, ilekaxlel yik'oty weñ mi ich'ämbeño'b isujm jiñi xkäñ juño'tyak.

1. Pejkañ tyi käläx jiñi ts'itya' ty'añ, iweñ yom mi akäñityañ bajche' mi awäl majle jiñi ty'añtyak.

Mik su'beñetyloñ ñaxam mi abajñe pejkañ jiñi juñ tyi ñäch'äl ya'i mi acha'leñ ty'añ cha'añ chuki tyi aña'tyä.

Saj xtyuyu' sarñeñtu

Juñtyikil saj xñox, buchul tyi tyi'bij ba' mi iñumel yok ja' säksajtyem tyi yälä:

Saj xñox:
—¡Xchuty peru' añetybä tyi kpusik'al! Jkäñäyety yik'oty tyaty aña'o' je'e. Jk'aba' jiñäch x-austiñ rapameñtyas. Tyik weñ jujchibe itsuktyi jiñi ch'ujleläl xmañuel Sarñeñtu, tyi ka'bä ñume ja'bil, jiñäch jiñi atyatybä. ¿Che' ta'bä kalo'bilety mi kilañ chuki muk'ety wa'i ichukoch che' awila jiñi?

Xchuty peru':
—¡Aj, kermañuj! —tyik jak'be— Tyi sajtyi kña' ityi ilu' chilboño' chuki añ kcha'añ jiñi añbä loñbety loñ kik'oty.

José Joaquín Fernández de Lizardi,
El periquillo sarniento.
Sus extraordinarias venturas y desventuras, contadas por Felipe Garrido
Comisión Nacional de Libros de Textos Gratuitos.

1. Cha'leñ ty'añ.

¿Bakibä wokol tyi awu'bi atyaj che' tyi apejkä jiñi ts'itya' tya'ñ?
¿Bakibä yalo' ty'añtyak woko alo tyi awu'bi? ¿Chukoch?
¿Bajche yila tyi awilä jiñi ts'itya' ty'añ?

2. Pejkañ jiñi ts’itya’ ty’añ ik’aba’bä jiñä ajk yik’oty xtya’ jol ya’i tyi ajuñ cha’añbä pejkäñtyel yik’oty je’e mi kaja acha’ pejkañ tyi käläxbä ty’añ tyi yañtyobä k’el juñ.

Kotyañ abäj tyi ili xujty’il ty’añtyak cha’añ mi abe ñop jiñi pejka juñ.

- Pejkañ jiñ its’itya’ ty’añ tyi ñäch’äl iña’tyañ chuki yom isu’beñety.
- Käñityañ bajche’ mi awäl majle jiñi ty’añtyak.
- Mi añäch’ä xuk’tyäye ba’ mi atyaj jiñi ts’ijb che’ bä yilaltyak ili (,) (.).
- Weñ k’ajal yom acha’añ ik’aba’ jiñi ts’itya’ ty’añ , jiñi itsiklel ba’ mi lak tyaj yik’oty maxki jiñi xmel juñ yik’oty maxki jiñi mu’bä icha’ ts’ijbuñ tyi yambä ty’añ.

Ili su’boñel ñoj ñuk ik’äjñi’bal mi yäjle che’ moxtyo atyeche jiñi pejka juñ.

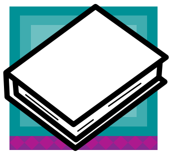

1. K’ele jiñi ejtyaláltyak ipejkañ jiñi chajpayajtyak.

Xwana moxtyo jali tyi ñujpuñi iyombi imäñ iwe’ele wakax cha’añ mi imel sumukbä uch’el, imach iña’tya baki mi imäñ che’ jiñi tyi majli ik’ajtyibeñ iña’.

2. Cha'leñ ty'añ.

¿Chuki mi ak'el chonkol imelo' ya'i tyi ejtyalältyak?

____

____

¿Chukoch ñuk ik'äjñi'bal ipejkäñtyel mi awäl jiñi wechjuñ ts'ijbubilbä su'boñel?

____

____

¿Akäñäba junwejchik jiñi ts'ijbubilbä su'boñel? ¿Bajche yila?

____

____

3. K'ele ipejkañ jiñi tsi'tya' ty'an. Joyñup'u ik'aba'lel, chuki tyi k'iñ mi' chojñel, bajche' yorajlel yik'oty ik'a'bälel jiñi lak pi'äl xchoñoñelbä.

¡¡¡ ÑÄCH'TYAÑLA PAMIL X-IXIK KÄÑÄ OTYOTYETYBÄLA!!!

Jiñi xñox Tyekuj jiñäch mu'bä ichoñbeñetyla iweñlel añächbä isumuklel yik'oty yuts'atylel we'ele wakax.

Mej ñume amäñ tyi säk'añ wäkp'ejlel oraj omej awätyoj mi awom cha'añ mi atyaje' awe'el.

Ya'i tyi yotyoty käñälbä lakcha'añ wä'i tyi lak chuty lumal Mach awäk' ñume ili k'iñ.

4. Ts'ijbuñ ya'i tyi eñtyäl chuki tyi su'boñel añ icha'añ jiñi ts'itya' ty'añ.

¿Chuki jiñi mu'bä ichojñel?

¿Chuki mi isu'beñoñla jiñi wejch juñ ts'ijbubilbä su'boñel?

Ts'ijbuñ bakibä yambä ty'añtyak ma'añbä icha'añ jiñi wejch juñ ts'ijbubilbä su'boñel.

K'aja meku acha'añ che':

Junwejch jiñi ts'ijbubilbä **su'boñel** ts'itya' jach ty'añ mi yäl che' bajche' su'boñel, ña'tyäñtyel, mäñoñel o choñoñel.

Ba' mi yäjlel ili wejch juñ yä'äch ba' ajpañ tsiki kome ts'ijbubil cha'añ mi ik'elo' pejtyele lak pi'älob.

Ili wech juñ ts'ijbubilbä su'boñel ka'bäl chuki ty'añ mi yälo' chäch bajche' mi imel jiñi xmel juñ, ñukbä ik'äjñi'bal jiñäch its'ijbuñtyel jiñi su'boñel cha'añ maxki komla mi ik'el. Jiñi ty'añtyak mu'bä ik'äjñel jiñäch bajche' ili: Mi kolem , mi chuty ,mi ju'beñ ityojol, mi ñoj weñ , mi jiñach , mi weñ sumuk , ñoj ñuk ik'äjñi'bal mi its'ijbuñtye ityojol, añ yañtyakbä ma'añbä mi its'ijbubeño', cha'añ pejkabiljach mi imelo' lak pi'älo'; k'ele baki mi yäjk'eltyak itsiklel chuki tyi k'iñ añoñla, ika'aba' jiñi ojpisinaj o ichajpäñtyel kik'oty lak pi'älo'.

Añ k'iñi mi yäk'eño yejtyaläl jiñi wejch juñ ts'ijbubilbä su'boñel.

5. Ts'ijbuñ juñwejch jiñi ts'ijbubilbä su'boñel.

Xwana yom imel juñwejch ts'ijbubilbä su'boñel, cha'añ mi ilu' ña'tyaño' lak pi'älo'b ke jiñi xmariya mi' choñ p'ejtyak melelbä yik'oty tyäk' tyäk' lum, ka'bälbä iñojolel yik'oty machbä lajatyakl ityojolel. Iyom mi akotyañ imel juñwejch jiñi ts'ijbubilbä su'boñel. ¿Bakibä jiñi ty'añtyak ñukbä ik'äjñi'bal cha'añ mi amel?¿Bajche' mi kaja amel?

¿Bajche' yila weñ mele jiñi p'ejtyak?

¿Bakibä p'ejtyak mej apäs tyi choñol?

¿Bajche' ityojo mi kaja awäk?

¿Bakibä jiñi ixujty'il ty'añtyak ñoj weñ ilekaxbä mej mi ats'ijbuñ, cha'añ jiñi lak pi'älo' mi ipejkaño' jiñi wejch juñ ts'ijbubilbä su'boñel?

¿Baki mej ityaj imäño' jiñi p'ejtyak?

Mik su'beñetylojoñ mej ak'äñ ka'bälbä iñojel retrajtyak.

6. Ts'ijbuñ wä'i ba' jochol, jiñi wejch juñ ts'ijbubilbä su'boñel mu'bä kaja akotyañ imel ajwana.

7. Cha' k'ele jiñi ats'itya' ty'añ chäch bajche' mi isujbel bajche' ilityak.

¿Ñoj tsikiba tyi k'elo jiñi wejch juñ ts'ijbubilbä su'boñel ta'bä amele?
¿Ta' ba ats'ijbu bajche' yilal jiñi p'ejtyak chonkolbä asu'b tyi choñol?
¿Ta' ba awäk'e yejtyaläItyak jiñi wech juñ ts'ibubilbä su'boñel ta' bä amele?

8. Tyoj isañ jiñi awejch juñ ts'ijbubilbä su'boñel chäch bajche' tyi acha' k'ele bajche' weñ mi imejlel.

9. Tsolts'ijbuñ bakibätyak jiñi wejch juñ ts'ijbubilbä su'boñel mu'bä iweñ k'äjñel tyi ijoytyälel alumal.

1. ______________________________
2. ______________________________
3. ______________________________
4. ______________________________

Chajpañ iyajkañ awik'oty api'älo' juñwejch juñ ts'ijbubilbä su'boñel chuki awombäla amel. Ts'ijbuñla o melela ya'i tyi akualerno.

Cha' k'elela chäch bajche' ta'ixbä la' k'eletyak.

Ilajtyisäñtye jiñi ts'itya' ty'añtyak.

1. Tyi ili p'ajl ty'añ tyi laj k'ele su'botyik'oñel yik'oty wech juñ ts'ijbubilbä su'boñel. Wale ili ts'ijbuñ uxp'ejlel ty'añ ñukbä ik'äjñi'bal cha'añ mi imejlel jiñi ts'itya' ty'añtyak ta'ixbä laj k'ele.

Su'botyik'oñel	Wejch juñ ts'ijbubilbä su'boñel

2. Ts'ijbuñ yik'oty cha'leñ ty'añ.

¿Bakibä machbä ilajaleltyak tyi awilä?

¿Bajche' mi ik'äjñel Ibaki mi ik'äjñel tyi jujump'ej jiñi ts'itya' ty'añ?

¿Cha'añ chukoch mi its'ijbuñtyel?

Iweñ ña’tyäñtyel lak ty’añ.

1. Pejkañ jiñi ts’itya’ ty’añ.

Jiñi wits

Jiñi klumal, weñ joyol tyi witstyak käläxixbä itye’elel, ba’ mi iweñ chumtyälo’ bämatye’eltyak tyi imali ch’eñtyak che’ bajche’ me’, bajlum, jalaw, matye’chityam yik’oty yañtyako’bä.

Weñ añtyo mi lak tyaj je’e ñuki mutyak ilekaxtyakbä bajche’ xkox, tyuyu’, xkel, tyow yik’oty je’e muk’bä iletselo’ tyi pam tye’ che’ bajche’ xchuch, xchäkocho’ yik’oty jiñi max, k’älotyo ñoj ichañle mi iletselo’ kome wuty tye’ak mi ik’uxo’.

Tyi imali lum ajpañtsiki yotyotyak xbaj, käläxix mi iweñ pik lum, chäch bajche’ ip’äl jiñi x-i’b.

Ezequiel Vázquez Martinez.

2. Säklañ jiñi tyáñ antyobä yom, its'äktyisañ jiñi xujty'il ty'añtyak.

Jiñi klumal weñ joyol ______________ witstyak käläxixbä itye'elel.

Muk'bä iletselo' ______________ pam tye' che' bajche' xchuch.

______________ imali lum ajpañtsiki yotyotyak xbaj.

3. Yik'oty ili ejtyaläkltyak ts'ijbuñ uxp'ej xujty'il ty'añäl ba' jäläl jiñi rayajtyak ba' mi ak'äñ jiñi ty'añ tyi.

____

____

____

4. **Ts'ijbuñ ba' jäläl jiñi rayajtyak uxp'ejlel xujty'il ty'añäl ba' mi ak'äñ jiñi ty'añ tyi.**

____

____

____

____

Pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ ñajaltyakbä ya'i tyi ajuñ cha'añbä pejkäñtye ima' ts'ijbuñ ba' jäläl jiñi rayajtyak cha'p'ejlel xujty'il ty'añtyak ba' mi ak'äñ jiñi ty'añ tyi.

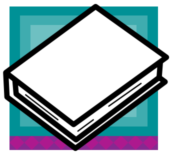

1. ______________________________

____

2. ______________________________

____

5. Pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ.

Cha'añ mi ik'ajtyäye acha'añ:

Jiñi tyäk' ty'añtyak ik'äjñi'bal jiñäch bajche' mi ityäk' imi its'äktyisañ ty'añältyak añbä tyi imali xujty'il ty'añtyak.

Tyi jiñi ty'añ ch'ol añjach käñäl jump'ej tyäk'ol ty'añäl ijiñäch jiñi tyi.

Cha'p'ajl ty'añ

Baki komla k'otyel:

- Mi kaja ityech ikäñ ts'itya' aloñel che' muk'ix ikaja ipejkañ juñ chäch bajche' ityojel.
- Mi kaja Iña'tyäñ o mach iña'tyäñtyel su'boñel che' bajche' mej iyäl o mach mej iyäl ty'añtyak mu'bä kaja ik'el tyi ts'itya ty'añ che' mi ipejkäñtyel ijol yik'oty iye'bal jiñi ts'itya' ty'añ.
- Mi kaja Iña'tyäñ jiñi ty'añtyak ta'bä lu' ajli ya'i tyi su'beñtyel.
- Mi kaja ipejkañ juñ tyi käläxbä jiñi ty'añ. Imi kaja ik'äñ jiñi ty'añtyak che'bä bajche' mach tyijikñiyel yik'oty xik'oñel.
- Mi kaja Iña'tyañ chuki yom isu'beñoñla jiñi ts'itya' ty'añ yik'oty its'ijbuñtyel jiñi ty'añtyak.
- Mi kaja Its'ijbuñ ts'itya' ty'añ chuty su'boñel cha'añbä p'eñeläl.
- Mi kaja Ityoj isäñ jiñi ts'itya' ty'añ yik'oty isujkuñtye machbä weñ cha'añ mi icha' ts'ijbuñtye oche yambä ty'añtyak.
- Mi kaja ina'tyan ik'äñol jiñi: k'a'bäleltyak.
- Mi kaja ina'tyañ bajche' yila yik'oty bajche' imelo jiñi ts'itya' ty'añ.
- Mi kaja ina'tyän chuki yom isu'b yik'oty bajche' ibaki mi ik'äjñe jiñi ts'itya' ty'añ ta'ixbä k'ejli.
- Mi kaja Ilajtyisäñ jiñi ts'itya' ty'añ ta'ixbä k'ejlityak.

1. K'ele jiñi ejtyalältyak ipejkañ jiñi chajpajtyak.

Cha'tyiki lak pi'älo' chonkolo' tyi ty'añ tyi yotyoty ityi yäläyo' bajche' ili:

2. Cha'leñ ty'añ.

¿Chuki chonkol imelo' ya'i tyi ejtyaläl mi awäl?
¿Chuki yom ik'ajtyiñ juñi xperu'?
¿Chuki su'boñel yom icha'an jiñi xperu'? ¿Baki mej ityaj jiñi su'boñel?
¿Chukoch mi awäl che ñoj ñuk ik'äjñi'bal jini su'beñtyel?

3. K'ele yik'oty mi acha'len ty'añ.

¿Chuki yom isu'beñoñla mi awäl jiñi su'bentyeltyak?
¿Chuki chokol ik'ajtyiñtye ya'i tyi su'beñtyel tyi tsiklel wukp'ej icha'k'al uj cha'añbä julyo?
¿Bakibä jiñi ichajp'ejlel iye'bal ijol ts'itya' ty'añtyak añbä icha'añ jiñi su'beñtyeltyak?

*Ik'äñol jiñi lak lus
*Ityojo jiñi lus

Mi la' su'beñtye pi'älo' wa'bä chumuletya wä tyi lak chuty.

Lumal mariscal, ilumalelbä tumbalaj Chapas, ke ityojol jiñi lus yäch mi kaja ich'äjme tyi yotyotylel lak chuty lumal tyi itsiklel cha'p'ej icha'k'al k'iñil uj cha'ambä septyempre tyi ili ja'bilel 2007.

Cha'an jiñi yomo'bä tsiji' ache ik'ajtyiño' ilus yom mi la' ch'ämtyäle jiñi juñäl che' bajche':

* Klerensial cha'añbä laj käñol (cha'k'ej machbä iweñlel)

* Its'ijbuñtyel tyi juñ jiñi chuki awom ak'ajtyiñ (juñk'ej iweñlel yik'oty juñk'ej machbä iweñlel)

* Ajuñilel ba' ts'ijbubil jalix tyi ch'ok äyety (cha'k'ej machbä iweñlel)

¡Weñ su'beñtyel!

Tyi la' pejtyele pi'älo' xtroñeletybäla tyi matye'el mi la' su'beñtye ke ya' bä oraj wukp'ej icha'k'alel tsikbä k'iñ yujlelbä julyo mi kaja ityojtyäl jiñi kotyäñtyel cha'añbä jiñi iweñ isäñtye lak troñel tyi matye'el, tyi ochix k'iñ jo'p'ejlel oraj.

Jiñi juñtyak mu'bä ach'äm k'otyel jiñäch bajche':

- Juñwejch ijuñilel aklerensial cha'añbä laj käñol.
- Juñwejch ijuñilel alum machbä iweñlel ba' tsikil majchki añtyak ilum tyi isutyälel.
- Jiñi yäjyäx juñ.

Mu'bä its'ijbuñ jiñäch iweslel lak chuty lumal.

4. Pejkañ jiñi su'beñtyel iña'tyañ mi jiñi chuki mi awäl añäch mi atyaj ya'i tyi juñ.

¿Ba kibä jiñi ty'añ ñukbä ik'äjñi'bal tyi ijujuñ xujty'lel?

5. Ts'ijbuñ ya'i ba' jälts'ijbubil raya, jiñi chuki mi ak'ajtyibeñtye.

Jiñi ty'añtyak ñukbä ik'äjñi'bal tyi jiñi su'beñtyel jiñäch

Yik'oty je'e mi yäjle yañtyakbä ty'añ ñukbä ik'äjñi'bal che' bajche'

____
____
____
____
____
____

Mi käl che'bä ili su'boñel ñoj añ ik'ajñi'bal cha'añ lak lumal kome ____________

____
____
____
____
____
____

K'aja mekä acha'añ che':

Jiñi **su'beñtyeltyak** jiñäch su'boñel mu'bä yäk' tyi käñol cha'añ juñtyikiljach lak pi'äl o cha'añ lak lumaljach, imu'bä ik'äño' jiñäch jiñi su'botyik'oñeltyak ba' mi yäl chuki mej tyi mejle ichuki machbä mej tyi mejle.

Ili su'beñtyeltyak añ majchki mi imel o majchki mi ipirmajiñ, juñtyikil o jiñixtyo jaytyikil awombä ats'ijbubeñ, cha'añ mi ik'otye ik'elo' ya'i ba' mi ipujke jiñi su'bentyel yik'oty itsolol tyi tsik cha'añ ma'chbä mej iñik'i imelo' jiñi maxki mi its'ijbubeñtyelo'.

Pejkäñtyel juñ tyi käläxbä ty'añ.

1. **Pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak yik'oty jiñi bajche' yu'bi pamil mi la ku'biñ chäch bajche' mi asu'bentye.**

   a) Ñäch'älix pami ima'añ tsiki jule atyaty. (mach tyijikñiyel)
   b) Ak'en yuchel jiñi mutyak. (xik'oñel)
   c) Koñla, cha'añ mi ana'tyañ. (mach tyijikñiyel)
   d) Su'beñ jiñi achich cha'añ mi iwuts' pislelä̈l. (xik'oñel)

2. **¿Chuki yom isu'beñoñla jiñi xujtyil ty'añ añbä iretrajlel a yik'oty jiñi d?**

____

____

3. **¿Che' laja bajche' mi apejkañ, lajaba isujmlel mi awäl?**

____

____

4. **¿Chukoch mi awäl che' mi lak pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ ñuk ik'äjñi'bal weñ mi lak pejkañ majlel?**

____

____

Aña'tyaba che':

Weñ mi lak pejkañ o mi la käl jiñi ts'itya' ty'añ tyi ba'ikachbä ty'añ, ñoj ñuk ik'äjñi'bal cha'añ mi mejlel la käl che' bajche' yu'bi pamil mi la ku'bin yombä iyäk' tyi käñol jiñi xmel juñ yik'oty jatyety bajche' xpejka juñ.

5. Pejkañ tyi käläxbä ty'añ ili ts'itya' ty'añ.

Mik su'beñetylojoñ naxañ mi abajñe näch'ä pejkañ yik'oty je'e mi añop ach'ämbeñ isujm jiñi ts'itya' ty'añ.

Xchumtyälo' ya'i tyi wits

Tyi ye'balbi wits añ yotyoty jiñi xchuñtyäl, jiñi ña'äl ta'bi ichokomajle isaj k'aläl yäk'en sa' jiñi yalo' muty, ya'i tyi kajpelol añbä tyi paty otyoty' säk sajtyembi ijol ta'bi isu'be iñox -al:

Na'äl: ¡Ma'añ tsiki ba'añ jiñi alä xk'aläl! ¡Tyi kchoko majle iyäk'eñ sa' jiñi yalo' muty ya'i tyi kajpelol, ima'ix tyi sujtyi tyäle! – Tyi ijak'ä.

Xñoxo'tyak: -¡La'ix! ¡La'ix, x-alä k'aläl! ¡Cha' sujtyeñ tyäle, mach awotyoty jiñi wits, jiñi ch'eñ! ¡Mach achujbiñ chuki mi isu'beñetyo' jiñi xchuñtyälo' tyi mal wits! ¡La'ix, tyaty aña'o' weñ chonkolo' tyi uk'el!

César Meraz (coord.)
"Jiñi bajlum woli yäl...",
en *Selección de cuentos choles,*
(Biblioteca popular de Chiapas), pp. 79 y 81.

6. Cha' pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ chäch bajche' mi asu'beñtye.

Icha'p'ejlel saj ty'añ: Che'bä bajche' mach tyijikñiyel.
Iyuxp'ejlel saj ty'añ: Che'bä bajche' xik'oñel.

7. Iweñ ña'tyäñtyel jiñi kpejka juñ.

Tyi kña'tyä chuki yom isu'beñoñ tyi ijujuñp'ejlel jiñi saj ty'añtyak.

Meleläch ☐ **Mach mele** ☐

Ma'añ tyi ñoj mejli käle' jiñi ty'antyak tyi jiñi isaj ty'añtyak.

Meleläch ☐ **Mach mele** ☐

8. Pejkañ ya'i tyi ajuñ cha'añbä pejkäñtyel jiñi ty'añ *Imajtyañ chämenob'ixbä alo'bo'b* imi kaja acha' pejkañ tyi käläxbä ty'añ tyi yañtyobä k'el juñ.

K'ele ilityak cha'añ mi abe ñop jiñi pejka juñ:

Näch'ä pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ iña'tyañ chuki yom iyäl.

Weñ ña'tyañ bajche' mi awäl jiñi ty'antyak.

Ak'eñ jiñi aty'añ ixuk'tyälel bajche' mi awäl jiñi su'boñel.

Ñaxañ mi ak'el ijol jiñi ts'itya' ty'añ, jiñi itsikle ba' mi ityajtyäl, maxki jiñi xmel juñ xik'oty jiñi mu'bä its'ijbuñ tyi yambä ty'añ. Ili su'boñel ñuk ik'ajñi'bal mi awäl che' moxtyo atyeche jiñi pejka juñ.

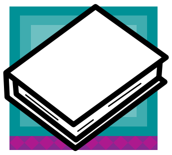

1. Pejkan jiñi chajpayajtyak.

Juñtyiki wiñik yik'oty yixik'a chonkolo' tyi ty'añ ya'i tyi yotyoty ityi yäläyo bajche' ili:

2. Cha'leñ ty'añ.

¿Chuki tyi juñ yom imelo' xkarlus yik'oty yixik'a?

¿Chuki ik'äjñi'bal mi awäl?

¿Chukoch ñuk ik'äjñi'bal mi awäl mi laj käñ lak mel jiñi ts'itya' su'boñel?

3. **Pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ yik'oty säklañ ina'tyañ ya'i tyi ts'itya' su'boñel jiñi mu'bä asu'beñtye.**

¿Chuki tyi tsik ts'ijbubil jiñi ts'itya' su'boñel?
¿Maxki tyi its'ijbubeyo'?
¿Chuki mi its'ijbuñtye?
¿Maxki mi its'ijbuñ?

Jo'p'e icha'k'alel juño ja'bilel
Cha'añbä 2007

Mastro. Xmateyo peres kortoba.

Mik ña'tyañloñ weñ uts'aty añety mik su'beñetylojoñ, imi kts'ijbubeñetyloñ cha'añ mik su'beñetyloñ mi loñ päyety tyi uch'e tyi loñ kotyoty, tyi ili sawaroj tsikbä wukp'ej icha'k'alel uj cha'añbä julyo tyi ili ja'bil, kome mi kaja ityaj ja'bil kixik'al xnorma.

Aweñ pi'äl xkarlus.

K'aja meku acha'añ che':

Jiñi ts'itya' su'boñel jiñäch ty'añ añbä mej icha'añ: tsiklel, orajlel, ik'aba' jiñi lak pi'äl maxki mi ichokbeñtye majal yik'oty ik'aba' jiñi lak pi'äl muk'bä its'ijbuñ, imejach awäk'en jiñi ty'antyak awombä chäch bajche awomjachbä ats'ijbubeñ chuki awom asu'beñ.

4. Pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ iweñ k'ele cha'an mi mejle ats'ijbuñ jiñi ts'itya' su'boñel.

Wale ili jiñi x-eleña mi kaja imajle tyi kolem choñoñi'bäl imäñ arus, koya'tyak xik'oty yaseitej. Imi ikaja iñumel jumuk' tyi yotyoty ikumarej, iyombi jiñi yixik'al mi' lu' ñik'i sujkuñ tyi ikusiñaj che' moxtyo k'oty. Kotyañ its'ijbuñ jiñi ts'itya' su'boñel cha'añ yixik'al xmariya.

5. Ts'ijbuñ jiñi ty'añtyak mejbä mi ich'äm majlel jiñi ts'itya' su'boñel.

¿Maxki mi kaja ikäybeñ?
¿Chuki jiñi mu'bä kaja its'ijbuñ?
¿Maxki jiñi ta'bä its'ijbu?
¿Bajche' oraj tyi its'ijbu?

6. Ts'ijbuñ ya'i ba' päy jochol, jiñi ts'itya' su'boñel its'ijbuñ oche' jiñi su'boñel ñuktyakbä ik'äjñi'bal.

7. Laja k'elela yik'oty tyoj isañla jiñi ts'itya' ty'añ.

- Mi icha' k'el mi lu' ts'äkäläch jiñi ty'añtyak ta'bä ats'ijbu ya'i ba' päy jochol.
- Mi yäjle tyi weñ jiñi chuki yom isujbel ya'i tyi ts'itya' su'boñel.
- Cha' k'ele mi weñäch ts'ijbubil jiñi ty'añtyak.

8. Cha'leñ ty'añ its'ijbuñ yuxp'ejlel ba' tyi ak'äñä achokmajlel jiñi ts'itya' su'boñel.

9. Ts'ijbuñla tyi la' pejtyele jump'ej ts'itya' su'boñel imi acha' ts'ijbuñla tyi akualerno.

Ilajtyisäñtye jiñi ts'itya' ty'añtyak.

1. Tyi laj k'ele tyi ili p'ajil ty'añ jiñi su'beñtyel yik'oty jiñi ts'itya' su'boñel. Ts'ijbuñ uxp'ejlel ity'añilel tyi ijujump'ejlel jiñi ts'itya' ty'añtyak.

Su'beñtyel	Ts'itya' suboñel

2. Ts'ijbuñ yik'oty cha'leñ ty'añ.

¿Bakibä mach ilajalel mi awilañ?

¿Baki ibajche' mi ik'äjñe Jujump'ej ili ts'itya' ty'añ?

¿Cha'añ chukoch mi its'ijbuñtye?

Weñ ña'tyäñtyel lak ty'añ.

1. Pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ.

Tyila yik'oty ikolem k'iñ

Weñ uts'aty lak pusik'al xämbal tyi ibijlel tyila che' yorojle jiñi kolem k'iñejel tyi lak lumal, ik'a'babä "korpus kristyi" ya'bä oraj mi ik'otyel tyi uj cha'añbä juño. Mi yälo' jiñi ijula'o' ñoj wokolbi k'otyel k'älä ba'añ jiñi klesia; kome käläxixbi xäñä'btyak mi itsolo ibäj ya'i tyi yochi'btyak jiñi lak lumal imachbi juñlajal iñojolel; tyi ixujk ixujkbi jiñi bij mi iweñ tsolo' ibäj je'e jiñi xchoñoñelo'tyak iñoj mu'bi chuty añ jiñi bij cha'añ iñumi'o' jiñi lak pi'älo', imachbi jalajix ñumo' mi yu'biño' cha'añ mi iñumelo ik'el jiñi i'ik'bä lak ch'utyaty.

Ezequiel Vázquez Martínez.

2. Cha' pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ imi ats'ijbuñ ik'a'bälel jiñi ba' chonkol ak'ajtyibeñtye.

Ik'aba' jiñi lumal	Chuki ik'aba'o' jiñi lakpi'älo' muk'bä ijulelo' ik'el jiñi i'ik'bä lak ch'utyaty	Chuki jiñi muk'bä jule ik'elo'

3. Ts'ijbuñ jiñi ty'añtyak ba' añtyo yom, k'ele ilu' k'äñä ili ty'añtyak.

lumal	jula'o'	klesia
bijlel	tyila	xchoñoñelo'tyak
pi'älo'b	xäñä'btyak	i'ik'bä lak ch'utyaty

Weñ uts'aty lak pusik'al xämbal tyi ____________________ jiñi ____________________ .

Yorojle jiñi kolem k'iñejel tyi lak ____________________ .

Ñoj wokolbi k'otyel k'älä ba'añ jiñ i ____________________ .

Jiñi ____________________ mi itsolo' ibäj tyi yochi'btyak lak lumal.

Jiñi lak ____________________ machbi mejlo tyi ñumel kome käläxixbi ____________________ .

Mi' melbeño' ik'iñ jiñi ____________________ .

Jiñi ____________________ ñoj wokolbi k'otyel mi yälo'.

4. Ts'ijbuñ uxp'ej xujty'il ty'añtyak ba' mi ak'äñ ik'aba'tyak lak pi'älo'b, chäbäyestyak o ik'aba' älak'ältyak.

____

____

____

Säklañ ya'i tyi ajuñ cha'añbä pejkäñtyel jiñi ts'itya' ty'añ *Ichumli'b wiñik yik'oty bämatye'eltyak* yik'oty mi ats'ijbuñ ya'i ba' jälts'ijbubibä jiñi raya:

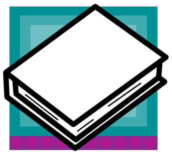

Ik'aba'tyak chä'bäyestyak ya'bä mi yäjle.

____

____

Mi yäjle ik'aba'tyak ts'itya' chä'bäyestyak ma'añbä mi ik'ejle imuk'jachbä yäjle. ¿Bakibä jiñityak?

Ik'aba' ilak'ältyak mu'bä yäjle ya'i.

Cha'añ mi ik'ajtyisäñtyel:

Li k'a'bäleltyak jiñäch ik'aba' mu'bä yäk'eñ lak pi'älo'tyak, chä'bäyestyak, mejbä tyi k'ejle o machbä mej tyi k'ejle, yu'biñtyel yik'oty ityälol.

Uxp’ajl ty’añ

Baki komla k’otyel:

- Mi kaja iña’tyañ jiñi su’boñel tyi ipejkäñtyel ty’añtyak tyi imali jiñi ts’itya’ ty’añ.
- Mi kaja Iña’tyañ jiñi ty’añtyak ñukbä ik’äjñi’bal ya’i tyi ijuñilel kaxlañ ts’ak cha’añbä k’amäjel.
- Mi kaja ipejkan juñ tyi käläxbä ty’añ yik’oty jiñi ty’añtyak che’bä bajche’ muku wajal yik’oty mich’lel.
- Mi kaja iña’tyañ chuki yom iyäl jiñi ts’itya’ ty’añ.
- Mi kaja imel bajche’ mi itsojlel jiñi ty’añtyak ñukbä ik’äjñi’bal tsikilbä mi ikaja ya’i tyi ts’itya’ ty’añ.
- Mi kaja imel its’ijbuñ ijuñilel pimelbä ts’ak mu’bä ik’äjñe tyi lak lumal.
- Mi kaja Ityoj isäñ jiñi ts’itya’ ty’añ yik’oty isujkuñ jiñi ty’añ machbä weñ, imi iküy chuki yombä iyäl.
- Mi kaja iweñ ña’tyañ bajche’ mi kaja ik’äjñel jiñi ty’añ xpäs bajche’ cha’bätyak.
- Mi kaja iña’tyäñ bajche’ yila yik’oty bajche’ imelo jiñi ts’itya’ ty’añ.
- Mi kaja iña’tyañ chuki yom isu’b yik’oty bajche’ Ibaki mi ik’äjñe jiñi ts’itya’ ty’añ ta’ixbä k’ejli.
- Mi kaja ilajtyisäñ jiñi ts’itya’ ty’añ ta’ixbä k’ejlityak.

1. Pejkañ ili mu'bä ipästyäl ik'ele jiñi ejtyaläl.

Jiñi aj konsuelu tyi ipäyämjlel yalo'bil tyi xkaxlañbä xts'ak kome weñ k'ux iñäk', iya'i tyi ñumi imäñ tyi tyeñtya ba' mi ichojñel jiñi ts'ak, iche' jiñi che'ñak ta'ix k'otyi tyi yotyoty…

2. Cha'leñ ty'añ awik'oty api'älo'b.

¿Baki mej isäklañ ityaj jiñi su'boñel aj konsuelu?
¿Chuki mej icha'añ añki maxki mi ijap jiñi ts'ak ma'añki mi iñaxam pejkañ tyi ijuñilel bajche' mi ijajpel yik'oty jajajp'ej orajtyak?
¿Añixbä añusä pamil bajche' ili?

3. Säklañ jiñi ijuñilel ts'ak tyi yambä ajuñ ba' mi akotyañ abäj, k'ele yik'oty mi awäl.

¿Chuki tyi ña'tyayaj mej atyaj?
¿Chuki yom iyäl mi awäl jiñi ty'añ che' mi lak su'beñtye bajche' yom mi lak ch'äm jiñi ts'ak?

4. Pejkañ tyi käläxbä ty'añ jiñi ijuñilel ts'ak iyajkañ bakibä weñ mi awilañ ya'i tyi xujty'l ty'añtyak.

Jiñi juñilel ts'ak mi ipäs:

a) Jiñi laj k'am-añ añbä lak cha'añ.
b) Ikäñityäñtyel ibaj jiñi xk'am añ.
c) Jiñi bajche' yom mi lak ch'äm o mi lak jap jiñi ts'ak, jiñi yorajleltyak yik'oty che' bajche' tyi ijajp'ejlel k'iñ.

Jiñi ijuñilel ts'ak jiñäch cha'añ aj:

a) Xwañ karlus trujiyu.
b) Xwañ lopes sulis.

Jiñi ts'ak japbilbä mi yäl bajche':

a) Mi ijajpel cha'p'ejlel saj luchoñi' tyi jump'ej k'iñ.
b) Mi ijajpel uxsujtyel jujump'ej saj luchoñi'b tyi jump'ej k'iñ.
c) Mi ijajpel jo'p'ejlel saj luchoñi'b tyi jump'ej k'iñ.

¿Chuki awom awäl bajche' mi awilañ chu mi isu'beñoñla jiñi juñilel ts'ak?

5. Pejkañ jiñi ijuñilel kaxlañ ts'ak ima' ts'ijbuñ ya'i tyi rayajtyak jiñi su'boñel mu'bä ak'ajtyibeñtye.

Ik'aba' jiñi xkaxlañbä xts'ak	Ik'aba' jiñi xk'am-añ	Su'beñtyel bajche' yom mi lak ch'äm a mi lak jap jiñi ts'ak'

IJUÑILEL TS'AK

¡MACH ALETSE TYOJ LAJABA | 57 0 85613 | Xkaxlañba xts'ak:

TYEÑTYAJLEL K'ABÄLBÄ TS'AK
ITYEJCHISÄNTYEL M.S.M
IK'ELOL K'AM AMTYAK

Rp

Tsiklel: 10/07/2007

Jiñi xk'am-añ ______________________ ,
cha'p'ejbä ja'bil ija'bilel, lujump'ej ichäñk'albä ichañlel, chäñlujämp'ejbä yälel.

Ts'aktyak mejbä mi ich'äjmel o mi ijajpel:

Japbilbä ik'aba' trechop.

BAJCHE' YOM MI LAK CH'ÄM O MI LAK JAP JIÑI TS'AK

Mi ijajpel ______________________, jump'ej tyi säk'añ che' moxtyo uch'ejemety, yambä tyi och-añ k'iñ moxtyiki uch'ejemety iyambä tyi a'bälel yujtyibalixbä moxtyoki añik'i k'uxu. Ixku ili ts'ak mej mi ijajpel k'älä tyi ijo'p'ejlel k'iñ.

Jayp'ejlel	Itsijkel	T.D
1	**012**	12

Saj chuty juñ tsikbilbä cha'añ mi ik'äjñe jiñi xkaxlambä xts'ak
47042B554

Imuch'k'iñtyel tyi ojpisinajlel ba' mi ik'ejlel xk'am año'b
0564432324

Tsiklel: 10/07/2007

Jayp'ejlel	Itsijkel	T.D
1	**012**	12

Ipirma jiñi xkaxlañbä xts'ak

Che' mejlemix

TYEÑTYA AMBÄ TYI IXIÑI LAK LUMAL 1ª NORTE Y 2ª PONIENTE.TUMBALA, CHIAPAS.

K’aja meku acha’añ che’:

Jiñi ijuñilel kaxlañ ts’ak jiñäch je’e su’boñel, jiñi mu’bä iñoj su’b jiñäch chuki tyi ts’ak mej ich’äm o ijap jiñi xk’am -añ. Jiñi juñilel ts’ak mej añ icha’añ:

- Itsiklel ya’bä oraj mi yäjk’el.
- Ts’äktyäyem ik’aba’ jiñi xk’am-añ.
- Ija’bilel yik’oty bajche’ yälel jiñi xk’am-añ.
- Saj chuty juñ tsikbilbä cha’añ mi ikäjñe jiñi xkaxlañbä xts’ak.
- Ik’aba’ jiñi ts’ak yik’oty jiñi bajche’ mi lak ch’äm o mi lak jap yik’oty iwersajle je’e yik’oty jayp’ej o bajche’ oñe.
- Su’boñel bajche’ mi ich’äjme o ijajpe jiñi ts’ak cha’añ jiñi xk’am-añ.

Jiñi xkaxlañbä xts’ak mu’bä yäk’ tyi ts’ijbubil jiñi juñilel ts’ak mej iyäl o isu’b mi mej icha’ ch’äjmel o mi ijajpel yik’oty jaysujtyelel.

Pejkäñtye juñ tyi käläxbä ty'añ.

1. **Pejkañ icha' ñopo apejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak chuki mi ak'ajtyibentye.**

   a) "Ñoj ilekax jiñi awotyok". (muku wajal)
   b) Chukoch ma'añ tyi majliyety tyi troñel ya'i tyi matye'el. (mich'lel)
   c) "Ñoj ilekax tyi k'elo jiñi acholel". (muku pajal)
   d) Mik mich'añ che' mach saj weñ mi amel abäj. (mich'lel)

2. **Chuki yom iyäl mi awäl jiñi xujty'il ty'añ ñaxambä añ ambä iretrajlel a yik'oty jiñi yambä ambä irtrajlel d.**

   ____
   ____
   ____
   ____

3. **¿Che' laja mi alu' pejkañtyak lajaba isujmlel mi awäl?**

   ____
   ____
   ____
   ____

4. **Chukoch mi awäl che' mi lak pejkañ ts'itya' ty'añ ñuk ik'äjñi'bal weñ lak pejkañ majlel.**

   ____
   ____
   ____
   ____

Aña'tyaba che':

Mi apejkañ tyi käläx jiñi ts'itya' ty'añ, jatyety mej apejkañ bajche' awom jiñi ts'itya' ty'añ. Ñaxam mej mi ach'ämbeñ isujm jiñi su'boñel yik'oty yombä iyäl jiñi mu'bä its'ijbuñ jiñi juñ ya'i mi añop apejkañ bajche' awom cha'añ mi awäk'eñ yuk'el tyi käläx otyi xuk'ul jiñi aty'añ , ibajche' weñ mi apejkañ majlel yik'oty bajche' yu'bil pamil mi la ku'biñ tsikil ya'i bajche' chuki mi lakäl, cha'añ päytsikil jiñi yalo' ty'añ o xujty'il ty'añtyak ambä ik'äjñi'bal mi la kilañ che' xpejka juñoñla yik'oty chuki komla mi ich'ämbeñ isujm jiñi muk'bä iñäch'tyañoñla.

Mach muk'jach tyi koyayaj iñoj ch'ämbeñtye isujm cha'añ yañtyako'bä, mi lak tyajbeñ isumuklel je'e.

5. Pejkañ tyi käläx jiñi ts'itya ty'añ, imi ak'ele majle mi weñäch chonkol awäl jiñi ty'añtyak.

Ñaxam mi añop abajñe pejkañ cha'añ mi aña'tyañ jiñi su'boñel.

Jiñi ñoj ñumeñbä xi'baj xmatye'muty
yik'oty jiñi na' wax ñoj che'ejlbä

Ya'i tyi yotyoty jiñi ña' xi'baj matye' muty, jiñi na' wax tyi yälä mu'bi kaja ilu' k'ux tyi ipejtyele jiñi uch'el cha'añbi ma'añ mi ibe jujp'ej jiñi ña' xi'baj matye'muty, ili na' xi'baj matye'muty ta'bi kaji iñik'i su'beñ che' yaj yaj, iche' weñ añ wi'ñal yik'oty, ta'bi isu'be bajche' ili:

Ña' xijbaj matye' muty:

¡Mach saj mejl! Mach kom tyik mul mi asäty jiñi weñ bich'ijachbä awejtyäl.

Na' wax:

¡Käyäx a wajleñoñ! Jatyety weñ aña'tyax ke ñoj wi'ñayoñ, imach awom akotyañoñ, ¡muk'jach aweñ ñik'i su'beñoñ, awälasjach mi awäloñ bajche' kila!, ¡ña' xi'baj xmatyemuty!, ¡mach xujch'etyjach, ñoj maña jety!, ¡imach saj uts'atyety!

Teresa Valenzuela, *Luna cara de conejo*, México, SEP (Libros del Rincón), 1999, pp. 70 y 71.

6. Iweñ ña'tyäñtyel jiñi kpejka juñ.

Tyi kña'tyä chuki yom isu'beñoñ tyi jujump'ejlel jiñi saj ty'añtyak.

Tä'äch ☐ **Ma'añx** ☐

Ma'añ tyi ñoj mejli käle' jiñi ty'añtyak tyi jiñi isaj ty'añtyak.

Meleläch ☐ **Mach mele** ☐

7. Pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ Xpäk' kolem welux añbä tyi ajuñ cha'añbä pejkäñtyel yik'oty mi kaja acha' pejkañ tyi käläxbä ty'añ tyi yañtyobä k'el juñ.

K'ele ilityak cha'añ mi abe ñop jiñi pejka juñ:

- Pejkañ tyi ñäch'äl jiñi ts'itya ty'añ iña'tyañ chuki yom iyäl.
- Weñ ña'tyañ bajche' mi awäl jiñi ty'añtyak.
- Säklañ ityaja jiñi xujty'il ty'añ o ty'añtyak ta'bä añoj mulu, iñopo apejkañ bajche owom, tyi xuk'ul, tyi käläx yik'oty mi awäl che' bajche yu'bi pamil mi yu'biñtyel tyi jiñi ty'añ cha'añ mi asu'b chuki ta'bä añoj mulu ya'i tyi ts'itya' ty'añ.
- Yom weñ ña'tyäyem acha'añ jiñi ijol ts'itya' ty'añ, itsiklel tyi juñ ba' mi lak tyaj, maxki jiñi xmel juñ yik'oty jiñi mu'bä its'ijbuñ tyi yambä ty'añ. Ili su'boñel ñuk ik'äjñi'bal mi awäl che' moxtyo atyeche apejkañ juñ.

1. Pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ, k'ele jiñi ejtyaläłtyak ipejkañ jiñi chajpayajtyak.

Jiñi aj peru' k'uxbi iñak', li yijñam ta'bi majli ba'añ juntyiki i-ixik weñ ikäñäbä pimeltyakbä ts'ak.

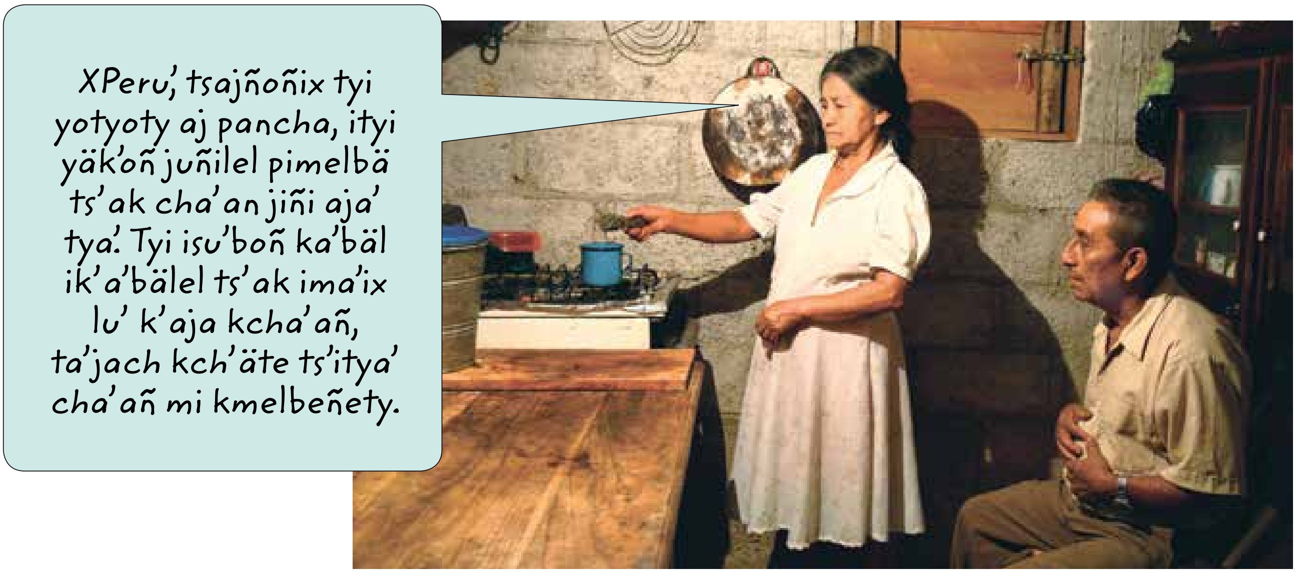

2. Cha'leñ ty'añ awik'oty xpäs juñ yik'oty api'älo' je'e.

¿Chukoch ñuk ik'äjñi'bal its'ijbuñtyel jiñi ta'bä yälä aj pañcha?
¿Chuki tyi ty'añ yom añ icha'añ mi awäl jiñi ijuñilel ts'ak?
¿Tyi chuki mi ikotyañety mi awäl ts'ijbubilik acha'añ?

3. Pejkañ ili juñilel pimelbä ts'ak ik'ele jiñi su'boñel añbä icha'añ.

Juñilel pimelbä ts'ak

K'am-añlel: Ja'tya
Pimelbä ts'ak: xuyuy

Imelol:

* Mi ipajliñtye ipaty jiñi xuyuy, mi' jop tyuk'beñtye iyopol, imi iweñ pojkel. Ya'i mi yäjk'e tyi imali p'ejty jiñi paty tye' yik'oty jiñi iyopol, imi yotsäbeñtye jump'ej litruj ja' cha'añ mi ich'äxtyä. Mi yäjk'e tyi lojk che'bä lujump'ejlel minutu. Muk'ix ipejtye imi yäjk'e tyi tsäñal.

Ijajpel:

* Cha'p'ej k'iñ mi ijajpel, juñsujtyel jujump'ej k'iñ.

Chuki mejbä amel o chuki machbä mej amel:

* Mach mej ajap tyi yuxp'ejlel k'iñ, iweñ japä ja'.

4. Säklañ ityaja ili ty’añtyak ya’i tyi ijuñilel pimelbä ts’ak ta’ixbä apejkä:

¿Chuki tyi su’bonel añ icha’añ jiñi ijuñilel pimelbä ts’ak?
¿Chuki tyi su’boñel ñaxañbä añ ibakibä wi’il añ?
¿Bajche’ a baki añ mi lak tyaj jiñi mu’bä isu’beñoñla chuki mejbä lak mel o chuki machbä mej lak mel?

K’aja meku acha’añ che’:

Jiñi **ijuñilel pimelbä ts’ak** jiñäch jiñi su’beñtyel albiljachbä yik’oty añ k’iñi mi its’ijbuñtye, mu’bä yäk’o käñälo’bä bajche’ xwujtyo’ tyi lak lumal. Mi yäk’o’ jiñi juñilel pimelbä ts’ak che’ ta’ix iña’tyäyo’ chuki k’am-añ mi’ tyajbeñtyelo’ lak pi’älo’, li pimel mu’bä isu’bo’ tyi k’äkol jiñäch bajche’ ili: iwi’ tye’, ipaty tye’ o wuty tye’tyak, yik’oty yañtyakbä.

Weñ käñältyo tyi ka’bäl jiñi pimelbä ts’ak wajali, ima’añ tyi saj käjñi bajche’ ts’ak tyi lak yumo’. Wale ili mejix lak tyaj choñoni’bäl ba’añ tyi choñol pimelbä ts’aktyak, ma’añ noj lets ityojol, imej la’ tyaje’ je’e jiñi pimelbä ts’ak ba’ chumuletytyak bajche mi la’ su’bentye.

Jiñi bajche’ mi ich’äjmel ibajche’ mi ijajpel yik’oty bajche’ mi akäñityañ abäj yä’äch lu’añ ya’i tyi Ijuñilel jiñi pimelbä ts’ak, mu’bä yäk’o’ jiñi xwujtyo’ muk’o’bä tyi k’elojel.

5. Cha’leñ ty’añ.

¿Jayp’ejlel k’am-añtyak mej ats’äkañ yik’oty pimelbä ts’aktyak?
¿Bakibä juñilel pimelbä ts’ak akäñätyak?
¿Bajche’ mi its’äkäñtye jiñi alälo’ yik’oty jiñi kolemo’ixbä lak pi’älo’?
¿Chuki tyi k’am-añtyak mi la’ weñ tyaj?
¿Bajche’ mi la’ ts’äkañ la’bäj?

a) Ñaxañ chajpañ bajche' mi kaja akotyañ abäj cha'añ mi amejle ats'ijbuñ jiñi ts'itya' ty'añ cha'añbä jiñi ljuñilel pimelbä ts'ak.

¿Chuki tyi k'am-añ mu'bä ats'äkañ?

¿Chuki tyi pimeltyak mi ik'äjñel?

¿Bajche' mi imejlel?

¿Bajche' mi ik'äjñel?

Yom mi awäl awik'oty api'älo' jiñi bajche' tyi achajpä a ñik'i mel imi ats'ijbubeñ yañtyakbä su'boñel.

b) Ts'ijbuñ jiñi ijuñilel pimelbä ts'ak. Mi ak'el cha'añ mi ilu' oche' jiñi su'boñel tyi ili ba' jochol säpälbä rayajtyak.

c) Tyoj isañ jiñi ijuñilel pimelbä ts'ak ta'bä ats'ijbuj.

Weñ k'ele:

- Mi ma'añ chuki tyi ñajayi ats'ijbubeñ ochel.
- Mi jiñi bajche' su'beñtyel jiñäch weñbätyak yik'oty weñ ch'ujbibä ña'tyäñtyel.
- Mi ñoj tsikiläch bajche' mi ik'äjñel.
- Mi añ icha'añ je'e ba' mi yäl bajche mej ik'äjñel.
- Mi lu' ts'äkäläch jiñi ty'añtyak.

Mi awäl awik'oty jiñi xpäs juñ.

Ilajtyisäñtye jiñi ts'itya' ty'añtyak.

1. Tyi laj k'ele tyi ili p'ajl ty'añ jiñi Ijuñilel kaxlañ ts'ak yik'oty Ijuñilel pimelbä ts'ak. Ts'ijbuñ uxp'ejlel ty'añäl añbä icha'añtyak tyi jujump'ej ili ts'itya' ty'añtyak.

Juñilel kaxlañ ts'ak	Juñilel pimelbä ts'ak

2. Ts'ijbuñ icha'len ty'añ.

¿Bakibä mach ilajel mi awilañ?

____

____

____

¿Baki ibajche' mi ik'äjñel tyi jujump'ej?

___

___

___

¿Cha'añ chukoch mi its'ijbuñtyel?

___

___

___

Weñ ña'tyäñtyel lak ty'añ.

1. Pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ ik'ele jiñi ty'añtyak.

Jiñi lumal sawaniya

Jiñi lumalel sawaniya ñoj ilekax, añ juñpejty iparkej añbä ikolem tye'tyak yäxpojañbä yok ik'ä mu'bä iweñ ak' axñal che' bajche' lakom, tyi ipejtyele lak pi'älo' tyi ili lumal mi ilu' k'otyelo tyi xämbal tyi jiñi parkej, ya'jachbi añ je'e jiñi klesia cha'añbä katolikojo' wajalixbä mejli yik'otybä kolem tyuñtyak iweñ ilekaxbi.

Ñajty tsiki ke jiñi klesia, imelbalo'äch p'ätyälo'bä lak pi'älo'b wajali. Ilajal iñojolel jiñi klesia bajche' añbä tyi tumbalaj ñaxañbä tyi mejli wajali.

2. Jälts'ijbuñ iye'bal jiñi ty'añtyak ya'i tyi ts'itya' ty'añ yik'oty jak'ä jiñi k'ajtyiyajtyak añbä ya'i tyi wakro.

¿Bajche' yila jiñi lumaläl sawaniya?	
¿Bajche' yila jiñi tye'tyak?	
¿Bajche' yila jiñi klesia?	
¿Bajche' yila jiñi lak pi'älo'b?	

3. Säklañ isujmlel ijak'ol chäch bajche' tyi apejkä jiñi ts'itya' ty'añ.

Chäch yilalo' jiñi winiko' bajche' ili:

a) P'ätyälo'	b) Ma'añ p'ätyälo'	c) Noxo'bix

Jiñi klesia tyi sawaniya yik'oty jiñi añbä tyi tumbalaj che' yilalo' bajche' ili:

a) Lajalo' iñoje	b) Kolemo'	c) Chutyo'

Jiñi klesia Añbä tyi tumbalaj chäch yila bajche' ili:

a) Säsäk	b) Wajalix mejli	c) Tsiji'tyo

4. Ts'äktyisañ jiñi xujty'il ty'añtyak yik'oty jiñi ty'añtyak añbä tyi yalo' wakrotyak.

yäjyäx	tsäts	Paj
tyikäw	lujbeñ	ilekax

Jiñi yotyoty xmariya ñoj ____________________ .

Xperu' mi iweñ jap ____________________ kajpej.

Xtyeko ñoj weñ ____________________ .

Weñ ____________________ jiñi limoñ.

Chonkol tyi uch'el jiñi ____________________ xtyuyu'.

Weñ ____________________ jiñi sik'ä'.

K'ele jiñi ajuñ cha'añbä pejkäñtyel ba'añ jiñi ty'añ ik'aba'bä xts'uñuñ yik'oty jiñi ch'uloñi' imi ajults'ijbubeñ iye'bal jiñi ty'añtyak xpäs bajche' yila chä'bätyak ba' mi ak'äñe'.

Cha'añ mi ik'ajtyisäñtyel:

Xpäs bajche' yila chä'bätyak: Jiñäch jiñi ty'añ mu'bä ik'äjñel cha'añ mi yäjlel bajche' yilal chukityak che' bajche', ñojolel, its'ijbaltyak, ilekaxlel yik'oty yañtyako'bä.

Bajñe käñoñel Juñchajp ty'añ 1

1. **Ts'ijbuñ chuki ik'äjñi'bal jiñi su'botyik'oñeltyak.**

___

___

___

___

___

2. **¿Bajche' yila weñ melel jiñi ts'ijbubilbä su'beñtyel?**

___

___

___

___

___

3. **¿Chuki yom mi aweñ ña'tyañ cha'añ mi añoj wen isañ jiñi käläxbä pejka juñ?**

   1. ___
   2. ___
   3. ___

4. **Ts'ijbuñ chämp'ej ty'añäl mejbä mi ak'äñ che' chonkoltyo atyech ats'ijbuñ che' ts'iñtyäbä su'boñel.**

___

___

5. Ts'ijbuñ imele ts'itya' ty'añ che' ts'iñtyäbä su'boñel.

6. Che' mi acha' k'el ijuñilel jiñi pimelbä ts'ak chuki jiñi ñoj yombä mi aña'tyañ.

7. Jaits'ijbubeñ iye'bal jiñi k'aba'ältyak añbä ya'i tyi xujty'il ty'añtyak.

- Ñoj kolem lumal jiñi tyila.
- Weñ ilekax yotyoty jiñi xwañ.
- Noj joñtyol jiñi ts'i'.
- Mi' weñ k'otye ijula'añtye jiñi klesia añbä tyi tyila.

8. Ts'ijbuñ juñwejch juñ ts'ijbubilbä su'boñel.

9. Ts'ijuñ chuki ik'äjñi'bal jiñi wejch juñ ts'ijbubilbä su'boñel.

Cha'chajp ty'añ 2

Jatyety xkoleletyobä yik'oty kolemetyixbä:

- Mi kaja ats'ijbuñ ty'añtyak ñukbä ik'äjñi'bal mu'bä kaja atyaje' che' mi ak'uñtye kaja akäñ.
- Mi kaja iña'tyañ su'boñel añbä ya'i tyi ts'itya' ty'añtyak.
- Mi kaja apejkañ tyi käläxbä ty'añ jiñi ts'itya' ty'añtyak imi kaja aña'tyañ je'e jiñi ty'añtyak ñukbä ik'äjñi'baltyak.
- Mi kaja aña'tyañ jiñi ty'añtyak yik'oty mi kaja aña'tyañ baki ibajche' mi ik'äjñel jiñi ts'itya' ty'añtyak.
- Mi kaja amel tyi jujuñxujty' jiñi bajche' ts'ijbtyak che' bajche': ichajpäñtyel, its'ijbuñtyel yik'oty ityoj isäñtye che' mi ats'ijbuñ ts'itya' ty'añ.
- Mi kaja acha' ts'ijbuñ, imi kaja atyoj isañ jiñi ts'itya' ty'añ yik'oty mi aweñ käñityañ jiñi chuki mi yäl cha'añ ma'añ mi isäty ibäj che' mi abe ak'eñ o mi ak'extyañ su'boñel bajche' weñ melel.
- Mi kaja aña'tyañ ts'itya' ty'añtyak tyi jiñi lak ty'añ che' mi its'ijbuñtyel.

Jump'ajl ty'añ

Baki komla k'otyel:

- Mej mi kaja aña'tyañ su'boñel che' mi kaja apejkañ jiñi ijol yik'oty iye'bal ts'itya' ty'añtyak cha'añbä jiñi juñile aloñel mu'bä ik'äjñeltyak tyi lus.
- Mi kaja iyajkañ chuki yombä ipejkañ imi kaja iña'tyañ jiñi su'boñel ta'bä imulu.
- Mike kaja iyäljach bajche' weñ melel jiñi su'boñel ta'ixba iña'tyä.
- Mi kaja ipejkañ juñ tyi käläxbä ty'añ. Imi kaja ik'añ jiñi ty'añtyak che'bä bajche' bäk'eñ yik'oty jiñi ts'ajleyaj.
- Mi kaja its'ijbuñ jiñi ty'antyak mu'bä kaja ik'el ya'i tyi k'ajtyiyaj.
- Mi kaja its'ijbuñ jiñi k'ajtyiyaj chäch bajche' jiñi ty'añtyak ta'ixbä ik'ele tyi naxañ.
- Mi kaja ityoj isañ jiñi ts'itya' ty'añ chäch bajche' isujmlel chuki yom isu'beñoñla o iyäl jiñi k'ajtyiyaj.
- Mi kaja iweñ ña'tyoño' ik'äño' jiñi:
  Tyoj isaj ty'añ.
- Mi kaja iña'tyañ bajche' much'kibi jiñi ts'itya' ty'añ.
- Mi kaja iña'tyäñ chuki yom iyäl yik'oty bajche' Ibaki mi ik'äjñel jiñi cha'p'ejlel ts'itya' ty'añtyak ta'ixbä k'ejli.
- Mi kaja ilajtyisañ jiñi ts'itya' ty'antyak ta'ixbä k'ejli.

1. K'ele yik'oty pejkañ ili mu'bä asu'beñtye.

2. Jak'ä yik'oty mi acha'len ty'añ awik'oty api'älo'.

¿Chuki tyi juñ chonkol ipejkañ jiñi x-añtoñ?

¿Chuki tyi su'boñel mej lak tyaj tyi che'bä juñ bajche' iliyi?

¿Chuki ik'äjñi'bal acha'añ mi awäl jiñi ijuñilel oloñel icha'añbä jiñi juk'o' pisil?

---

3. Säklañ ya'i tyi ajuñ cha'anbä kotyayaj jiñi ty'añ juñile aloñel, k'ele yik'oty mi apejkañ.

¿Chuki yom iyäl mi awäl jiñi ijol yik'oty iye'bal ts'itya' ty'añ?
¿Chuki tyi su'boñel mej laktyaj mi awäl?

4. Pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ isäklañ jiñi su'boñel.

Ts'ijbuñ bakibä jiñi ty'añtyak cha'añbä mi ijujk'e pisil che' tyikäwix jiñi ya'lel.

Bakibä jiñi saj ty'añ ba' mej mi asäklañ cha'an mi akäñ bajche' mi ikäñityäñtye jiñi juk'o' pisil.

5. Lajiñ yik'oty juñts'ity raya ba' mi ityajtyak ijak'ol jiñi xujty'il ty'añtyak.

- Ma'añ mi awäk' ityäll tyi alp'eñalo'b jiñi juk'o' pisil yik'oty ich'ajñel chonkoletyki tyi juk' pisil.
- Mi awotsäbeñ ya'lel ma'añbä itsukulel.
- Mi ak'el ma'añ mi yäsiyel iye'bal jiñi juk'o' pisil, ma'añ mi añusañ ba'añ jiñi ibotoñtel, ba'añ tyak'iñbä ñup'oñi'tyak yik'oty ba'añ weñ pimbä imali pisil.
- Mi ayajkañ tyi weñ ya'ba' mi iñijkäñtyel mi awom tyi tyi ts'itya' tyikäw, mi ma'añ ñoj tyikäw o weñ tyikäw, chäch bajche' yom mi awilañ.

Iyajkäñtyel ityikwälel

Naxañ su'beñtyel

Juk'oñel che' mi ityikwañ ya'lel jiñi juk'o' pisil

Su'beñtyel Chuki yombä mi amel

6. Pejkañ jiñi ty’añtyak ya’bä tsolo its’äktyisañ jiñi krusikrama.

Wa’al	Tyots’ol
P’iso’ k’äk’alel	Juk’o’ pisil
Su’beñtyel	Ch’ajñel
Tyikwañ	Tyikwälel
Juñile aloñel	Ja’

																	ch’
			j			s	u	’	b	e	ñ	ty	e	l			a
			u									i					j
			k’						t	y	i	k	w	a	ñ		ñ
			o									w					e
			’		p’	i	s	o	’		k’	ä	k’	a	l	e	l
												l					
			p				j					e					
j	u	ñ	i	l	e		a	l	o	ñ	e	l	e	l			
			s				’										
			i														
			l														

7. K'ele jiñi Ijuñile aloñel yik'oty mi ats'ijbuñ ba'añ jiñi wakrojtyak jiñi ty'añtyak mu'bä ich'amtyak majle.

Ijol ts'itya' ty'añ	Iye'baltyak ijol ts'itya' ty'añ

K'aja meku acha'añ che':

Ijunile oloñel añ icha'añ su'boñel mu'bä yäl Chuki mi lak mel cha'añ laj k'otyel ba' lakom. Ka'bäl ba' mi ik'äjñel ika'bäl lak pi'älo'b mu'bä iweñ k'äño'.

Che' mi its'ijbuñtyel, mi imuch'k'iñtyel cha'an mi isu'bo' chuki mej tyi mejlel, cha'añ chäch mi imel jiñi muk'bä kaja ipejkañ jiñi Ijuñilel aloñel. Añk'iñi ka'bäläch, kome añk'iñi ña'tyibilix bajche' mi iñijkäñtye jiñi Chuki mi imäjñe.

Mej lak tyaje' läp'ätyak tyi chä'bä mi lak ñik'i mäñ o ts'ijbubil tyi che' ts'iñtyäbä juñ, che' bajche' mu'bä ich'äñ tyäle chä'bäyestyak mu'bä ik'äjñetyak tyi lus.

Pejkäñtyel juñ tyi käläxbä ty’añ.

1. Pejkañ jiñi xujty’il ty’añtyak chäch bajche’ mi asu’beñtye.

a) Kom ma’añba oraj mi añujpuñel. (ts’aleyaj)
b) ¿Maxki añ ya’i? Jak’äj awokolik. (bäk’eñ)
c) Mi kaja alu’ tyoj jiñi Chuki tyi amelboñ. (ts’aleyaj)
d) ¡Kotyañoñ! Mi kaja kyajle tyi ili pam tye’. (bäk’eñ)
e) (Mele yañtyakbä xujty’il ty’añtyak che’ bajche’ mele ili cha’p’ejle ty’añäl)

Aña’tyaxba che’:

Mi apejkañ jun yom mi aweñ na’tyañ yu’biñtyel pamil che’ bajche’ jiñi bäk’eñ o che’ bajche’ awom mi iñik’i cha’añ api’äl bajche’ ili ta’ixbä apejkä, ch’ujbi melo je’e tse’eñtyikbä, melelächbä yik’oty uts’atyakbä.

Ma’añ iwokolel aña’tyañ ak’el che’ mi kaja apejkañ ts’itya’ ty’añ, jiñki bajche’ aloñel o su’buyaj yik’oty muk’jachbä ibajñe ajle o imejle mej añ icha’añ jiñi xujty’il ty’añtyak che’ bajche’ bäk’eñ, Chuki kombälä mi icha’añ lak pi’äl o yoke uts’atyakbä. Che’ mi apejkañ juñ ñopo aña’tyañ jiñi ty’añtyak ta’ixbä ajli, imi axuk’tyäye apejkañ jiñi juñ cha’añ mi lak weñ ña’tyañ jiñi ty’añtyak ñukbä ik’äjñi’bal tyi jiñi ts’itya’ ty’añ.

2. Pejkañ tyi käläxbä ty’añ ili ts’itya’ ty’añ.

Mik su’beñetylojoñ ñaxañ mi abajñe pejkañ jiñi juñ tyi ñäch’äl, imi añop aña’tyañ jiñi ts’itya’ ty’añ.

Jiñi xkäñä tyäñä me’

Tyi matye’el juntyiki xkäñä tyäñä me’ tyi ilotyi xtroñelo’ tyi matye’el añbi tyi wokol mi yäl, che’ tyi iña’tyäyo’ che’ mach mele tyi yäläyo’b:

Xtroñelo’ tyi matye’el:

—Ma’ix ba’ oraj kjak’äloñ aty’añ –Tyi isu’be juntyiki noj tyambä itsuktyi.

—Jiñi Chuki mi amel, mach uts’aty ityi jump’ej k’iñ mej añik’i cha’añ –Tyi isu’be yambä, juñtyiki Añbä ikolem xañ pixoläl.

Xkäñä tyäñä me’:

—¡Juuuuu! ¡Kotyañoñla yom ilu’ k’ux ktyäñä me’ juñkojty kolem matye’ ts’i’! ¡Juuuuu! –Tyi icha’le bajche’ tyi mejli p’ätyäbäoñe.

Fábulas océano multimedia.
Océano Grupo Editorial,
pp. 10 y 11.

3. Weñ ña'tyäñtyel jiñi kpejkañ juñ.

¿Wokol tyi kilä ipejkäñtyel jiñi ts'itya' ty'añ?
¿Chuki tyi ty'añtyak wokolbä tyi ku'bi tyi pejkäñtyel?
¿Baki mej ktyajbeñ ik'äjñi'bal ipejkäñtyel jiñi juñ tyi käläxbä ty'añ?
Tyik ñäch'tyä jiñi Chuki mejbä kmel ta'bä isu'boñ jiñi xpäs juñ che' bajche tyik pejkä juñ.

4. Pejkañ jiñi ts'tya' ty'añ ik'aba'bä cha'tyikil x-ixik ty'ojolbä añbä ya'i tyi ajuñ cha'añbä pejkäñtyel imi acha' pejkañ tyi käläxbä ty'añ tyi yañtyobä k'el juñ.

Kotyañ abäj yik'oty ilityak cha'añ mi acha' ñop apejkañ jiñi juñ:

- Ñäch'ä pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ iña'tyañ Chuki yom iyäl.
- Weñ ña'tyañ bajche' mi awäl jiñi ty'añtyak.
- Na'tyañ bajche' iweñ alol jiñi ts'itya' ty'añ imi awäl bajche'tyak yom yambä mi yäjlel.
- Ñaxañ mi ak'el ijol jiñi ts'itya' ty'añ, jiñi itsikle ba' mi ityajtyäl, maxki jiñi xmel juñ yik'oty jiñi mu'bä its'ijbuñ tyi yambä ty'añ. Ili su'boñel ñuk ik'äjñi'bal mi awäl, che' moxtyo atyeche jiñi pejka juñ.

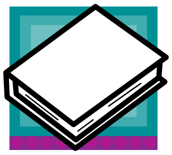

1. K'ele ipejkañ ili.

2. Cha'leñ ty'añ awik'oty jiñi xpäs juñ its'ijbubeñ jiñi ijak'ol.

¿Chuki ik'äjñi'bal icha'año' mi awäl jiñi k'ajtyiyaj?

____

____

____

¿Chukoch ñuk ik'äjñi'bal che' ts'ijbubil mi imelo' jiñi k'ajtyiyaj?

____

____

____

____

3. Pejkañ tyi käläx jiñi k'ajtyiyaj iña'tyañ Chuki tyi su'boñel añ icha'añ.

Koloña. Xmikel alemañ, ilumalel Tyila Chapa jump'ejbä itsiklel
Uj cha'añbä eñero tyi ili ja'bil 2007.

Ichajpäñtyel: K'ajtyiñtyel yuch'el x-iskwelajo'b

Lisensiado. Xjaime Kutyerres Peres
Preserente Cha'añili lak lumal Tyila, Chapa

Wä'äñety

Tyi ili wa'li mik su'beñetylojoñ, tyi weñ awuts'atylel, cha'añ mi jk'ajtyibeñetyloñ, yuch'el x-iskwelajo'b cha'añ jiñi primariaj loktor xbelisaryu lomiñkes Añbä wä'i tyi loñkchuty lumal, xmikel alemañ, ilumalel Tyila, Chapa.

Cha'añ ili uj eñero – lisiempre ja'bilel 2007.

Ma'añ Chuki yambä kombä lonk chajpañ, mik su'beñetylojoñ weñ känityañ abäj, imi kpijtyañloñ mi ach'äñbeñ isujm ili k'ajtyiyaj.

Ta'bä lonk ts'ijbu.

C. Xchus Lopis Kutyeres
Preserente cha'añbä tyatyäñä'älo'b

C. Xmarcelino Peres Parseroj
Xts'ijb cha'añ jiñi tyatyäña'älo'

C. Xpidel ramires kutyeres
Xloty tyak'iñ cha'añ jiñi tyatyäña'älo''b

4. Pejkañ ilajiñ yik'oty juñts'ity raya ba' mi ityaj ijak'ol.

Jiñi k'ajtyiyaj ñaxañ añ icha'añ yom

- Su'buyaj mi weñäch añ lak pi'al
- Ik'aba' jiñi lumal yik'oty Chuki tyi tsik'el
- Jiñi pirma

Jiñi yuch'el x-iskwelajo'b jiñäch bajche

- Jump'ejlel k'ajtyisayaj
- Jump'ejlel su'beñtyel
- Jump'ejlel k'ajtyiyaj

Che' ta'ix ajk'i tyi pejkäñtye jiñi k'ajtyiyaj, mejbä lak mel jiñäch

- Its'ijbuñtyel Chuki tyi tsiklel
- K'añtyiñtyel iyäk'ol
- Imelol su'bo'bäj

Mejbä ipirmajiño'b jiñi k'ajtyiyaj jiñach

- Mu'bä ich'äm jiñi k'ajtyiyaj
- Jiñi päk'älo'bä año'bä ye'tyel
- Majchikachbä lak pi'äl

K’aja meku acha’añ che’:

Jump’ejlel k’ajtyiyaj jiñäch juñwejl ts’ijbubilbä juñ muk’bä imejle cha’añ x-e’tyelo’ cha’añ mi iñik’i k’ajtyiñtye o cha’añ su’boñel weñ kujibäla isujm. Añk’iñi k’uñ melelix icha’año’ x-e’tyelo’ jiñi bajche’ mi imejle, muk’ jäch ik’ajtyiñtye, ima’añki ch’ujbi melol.

Jump’ejlel k’ajtyiyaj, ka’bäl ty’añtyak añ icha’añ che’bä bajche’ ijol ts’itya’ ty’añ ba’ mi yäl ik’a’bälel jiñi maxki mi ipirmajiñ jiñi k’ajtyiyaj: its’äktyäle k’a’bälel, tsiklel yik’oty ilumalel baki tyi ch’ok-äyäloñla, jiñi baki añ lakotyoty yik’oty jiñi itelejponolel.

Yälol jiñi Chuki lakom: Mi ilu’ ts’ijbuñtyel cha’añ chukoch mi imejlel jiñi k’ajtyiyaj iweñ yom añ iyuts’atylel mi imejle jiñi ty’añtyak.

K’ajtyiñtyel o yälol Chuki lakom cha’an jiñi k’ajtyiyaj, tyi ili isajlel ty’añ mi awäl jiñi Chuki awom ity yujtyi’bal mi asu’b abäj ba’añ jiñi tsiklel, lumal baki añety, yujlel yik’oty ija’bilel jiñi k’ajtyiyaj, ipirma jiñi maxki chonkol iyäk’ yik’oty ik’aba’ ba’ muk’o’ tyi troñel jiñi x-e’tyelo’.

http://www2.ull.es/docencia/cv/solicitud.htm

5. Ña’tyañ its’ijbuñ wokolel mejbä mi atyaj iba’ mej ak’äñ jump’ejlel jiñi k’ajtyiyaj.

____

____

____

____

____

6. Tyi jiñi ty'añtyak ta'bä atsolo yajkañ jump'ej icha'añ weñ mi amel jak'ä ili k'ajtyiyajtyak.

¿Chuki tyi k'ajtyiyaj jiñi awombä amel?

¿Bakibä ik'aba' jiñi lak pi'äl mu'ba kaja ats'ijbubeñ?

¿Chuki tyi tsik mi kaja awäk'eñ?

¿Majchki mi kaja ipirmajiño'b?

¿Chuki yambä ty'an mej ats'ijbubeñ?

---

7. **Yik'oty jiñi ty'añtyak ta'ixbä ats'ijbu tyi yambä meloñel, ts'ijbuñ jump'ejlel k'ajtyiyaj.**

8. **Cha' k'ele ityoj isañ jiñi k'ajtyiyaj.**

¿Ta'ba alu' ts'ijbu jiñi ty'añtyak?
¿Jiñi k'ajtyiyaj mu'ba ilu' yäl jiñi Chuki awombä ak'ajtyiñ?
Jiñi k'ajtyiyaj ta'bä ats'ijbu tsikilba mi yäl jiñi awombä ak'ajtyiñ?
Weñba ts'ijbubil jiñi ty'antyak?

Ilatyisäñtye jiñi ts'itya' ty'añ.

1. **Tyi ili p'ajil ty'añ tyij k'elela jiñi Ijuñile aloñel yik'oty jiñi k'ajtyiyaj. Ts'ijbubeñ uxp'ej ibäl ñukbä ik'ajñi'bal bajche melbil tyi jujump'ej jiñi ts'itya' ty'añ ta'ixbä laj k'ele.**

Ijuñile aloñel	K'ajtyiyaj

2. **Ts'ijbuñ yik'oty cha'len ty'añ.**

¿Bakibä machbä ilajaletyak?

____

____

¿Baki ibajche' mi ik'äjñe jujump'ej?

____

____

¿Cha’añ chokoch mi its’ijbuñtye?

¿Chuki tyi su’boñel añ icha’añ jujump’ej?

¿Mu’ba ik’extyäye bajche’ mi yäjle? ¿Chukoch?

Weñ ña’tyäñtyel lak ty’añ.

1. Pejkañ jiñi ts’itya’ ty’añ ik’ele jiñi ty’añtyak.

Jiñi xi’baj me’ yik’oty kñoxtyak

Tyi isu’boñ jiñi kñoxtyaty wajali che’ñak mi yajñe tyi kolembä lak lumal, mu’bi isäk pasel tyi ibijlel juñk’oty xi’baj me’ che’ jiñi ajñelbi mi ityi mujkuñ ibäj tyi iye’bal tye’. Jiñi kñoxtyaty tyi orajachbi mi icha’leñ xämbal tyi jiñi Mukubij cha’añ mi ik’otyel tyi yotyoty che’ ta’ix cha’ majli jiñi xi’baj me’.

Tyi juñsujtyel tyi ochixbi k’iñ ta’bi cha’ säkpasi tyi ibijlel jiñi xi’baj me’, che’ jiñi ma’ixbi tyi mejli tyi puts’el ita’bi jäñk’ejchi majlel jiñi kñoxtyaty tyi ñoj matye’el, yä’ächbi tyi iñusä a’bälel tyi ipam jiñi xi’baj me’, cha’añ mi imejle tyi ju’bel ta’bi ipijtyä mi’ bo’yel, che’ jiñi säkixbi tyi k’otyi tyi yotyoty.

Diego Peñate Díaz.

2. Jälts'ijbuñ iye'bal jiñi ty'añtyak ba' mi ityaj ijak'ol tyi jujump'ej jiñi xujty'il ty'añtyak.

Baki mi isäjtyaj xi'baj me' jiñi ñoxtyatyäl:

a) Tyi iye'bal
b) Tyi ibijlel
c) Tyi ipam

Mi imujkuñ ibäj jiñi kñoxtyak tyi:

a) Añk'iñi
b) Ipam tye'
c) Iye'bal tye'

Jiñi xi'baj me' tyi ijäñk'echema tyi:

a) Ñoj matye'el
b) Ijk'ä
c) Isäkla bajche' mi ilok'el

Bajche' tyi iñusä pamil tyi noj matye'el jiñi noxtyatyäl:

a) Tyi ipam jiñi xi'baj me'
b) Tyi ibijlel jiñi xi'baj me'
c) Tyi ipam tye'

3. Säklañ ityaja jiñi ty'añtyak mu'bä isu'beñety yorajlel yik'oty ajñi'bäl ya'i tyi ts'itya' ty'añ ima' ts'ibuñ tyi jujump'ej ba'añ jiñi ty'añtyak.

Yorajlel	Ajñi'bal

4. K'ajtyisañ ik'äñol ili ty'añtyak its'äktyisañ ili xujty'il ty'añtyak yik'oty ili ty'añtyak: Ijk'äl, orajach, imalil, iye'bal.

Jiñi xmis añ tyi ______________ uch'i'bäl.

Jiñi kña' añ tyi ______________ kusiñaj.

Mi kaja kñumel tyi awotyoty ______________ .

Jiñi xwañ ______________ tyi sujtyi tyäle tyi itronel.

Cha' k'ele jiñi ameloñel imi awäl awik'oty xpäs juñ yik'oty api'älo'b je'e.

Pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ ik'aba'bä xijbaj xmatye'muty yik'oty jiñi uk'um, ima' säklañ jiñi xujty'il ty'añtyak ba' mi ik'äjñel Xtyoj isaj ty'añ ta'ixbä laj k'ele.

Cha'añ mi ik'ajtyisäñtyel:

Jiñi Xtyoj isaj ty'añ jiñäch ixujty'il jiñi ts'itya' ty'añ mu'bä its'itya' al su'boñel cha'añ jiñi ty'añ ch'ujbilbä xä'tyisäñtyel, mach isujmleljach ba' mi yajñel, mej tyi ñaxañ otyi yujtyibal mi' majlel tyi jiñi ch'ujbibä xä'tyisäñtye ty'añ. Jiñi Xtyoj isaj ty'añ mi ixujty'el tyi yorajlel yik'oty tyi ajñi'bal. Jujump'ejlel ili ty'añtyak mach lajal mi ik'äjñel tyi jiñi ty'anäl ch'ol.

Cha'p'ajl ty'añ

Baki komla k'otyel:

- Mi kaja ikäñ imuch'lel ty'añtyak añbä icha'añ mi ikaja jiñi ts'itya' ty'añ.
- Mi kaja ikäñ ty'añtyak che' bajche' tsikbä su'boñel, saj ty'añtyak cha'añbä tyojel ity'añ lak pi'älo'b, añbä tyi juñ ik'aba'bä ña'al juñ tyi ipejtyele ilum mejiku.
- Mi kaja ipejkañ juñ tyi käläxbä ty'añ imi kaja ik'äñ jiñi ty'añtyak che'bä bajche' la kila yik'oty yuts'atylel lak pusik'al.
- Mi kaja iña'tyañ jiñi ty'añtyak yik'oty iweñ tyoj isäñtye tyi jiñi juñ tyem melbilbä.
- Mi kaja imel its'ijbuñ jiñi juñ tyem melbilbä.
- Mi kaja ityoj isañ jiñi ts'itya' ty'añ yik'oty mi kaja ibe ts'ijbubeñ yambä ty'añtyak yik'oty kolemisañ jiñi ty'añtyak tyi su'boñel.
- Mi kaja iweñ ña'tyañ ik'äñol jiñi: be ok'isaj ty'añ.
- Mi kaja iña'tyañ bajche' weñ melel jiñi ts'itya' ty'añ.
- Mi kaja iña'tyañ chuki yom iyäl yik'oty baki ibajche' mi ik'äjñe tyi ichajp'ejlel jiñi ts'itya' ty'añtyak ta'ixbä k'ejli.
- Mi kaja ilajtyisañ tyi icha'p'ejlel jiñi ty'añtyak ta'ixbä k'ejli.

1. K'ele jiñi ejtyalältyak ipejkañ jiñi chajpayaj.

Juñtyiki cha'tyiki lak pi'älo'b chumulo'ba tyi jumpejty kolembä lum yomo'bi iyotsañ ik'ajtyiyaj tyi jump'ej ojpisiña añbä tyi tyejklum, che' moxtyo majo'b tyi icha'leyo'b ty'añ bajche' ili:

2. **Cha'leñ ty'añ awik'oty api'älob.**

¿Chuki chonkol imelo' ili lak pi'älo'b?
¿Chuki ik'ajñi'bal mi awäl jiñi päkä' juñ?
¿Cha'añ chukoch ñuk ik'äjñi'bal mi ipejkäñtyel mi awäl jiñi päkä' juñ?
¿Baki mej lak tyaj che'bä ts'itya' ty'añtyak ili?

3. **Säklañ jiñi päkä' juñ yik'oty cha'leñ ty'añ.**

¿Chuki tyi su'boñel añ icha'an mi awäl jiñi päkä' jun?
¿Chuki mi yäl mi awäl?
¿Chuki tyi tyojel ty'añ mi yäjle mi awäl?

4. Ts’ijbuñ ya’i tyi rayajtyak jiñi chuki mi ak’ajtyibeñtye.

¿Chuki tyi juñtyak ipejtyelelbä yañtyakbä pamil mi ilu’ ajle jiñi ityojel ty’añältyak cha’añbä lumaltyak ba’ chumulo’ lak pi’älo’tyak?

¿Bakibä jiñi mujch’ ty’añ ba’ mej atyaj ili ts’itya’ ty’añ?

“Chäch bajche’ tyi ipejtyele xchumtyälo’ tyi jump’ejty kolem lum juñlajal icha’añlel jiñi tyojel ty’añ yik’oty chuki iweñlel mi yajk’el”.

¿Bakibä itsiklel juñ isu’bañelbä mulawil ba’ mej lak säklañ jiñi ty’añ?

¿Chuki tyi su’boñel añ icha’añ jiñi mujch’ ty’añ ik’aba’bä tyojel ty’añ cha’añbä lak weñ käñol bajche’ la kila?

5. Pejkañ yik’oty mi awäl awik’otyo’ api’älo’ isujmlel jiñi ty’añtyak.

¿Chuki isujmlel?

– Juñlajalo’ tyi ipejtyele jiñi wiñiko’ x-ixiko’ yik’oty alälo’b, ili tyojel ty’añtyak mi yäjle ya’i tyi ña’al juñ tyi ipejtyele ilum mejiku.

—Yäch lu' añ tyi jiñi ityojel ty'añ ikäñätyäñtyel jiñi ty'añtyak yik'oty je'e isujbel iweñ-isäñtyel yik'oty imelol ilityak.

—Weñ ñukäch ikäjñi'bal mi yälo' jiñi k'iñejel tyi lak lumaltyak yik'oty jiñi lak weñ käñol bajche' la kila.

—Cha'añ pejtyele lak pi'älo'b añäch tyi ityojel ty'añ mi ich'ämo' käñtyisayaj tyi yoke ity'año'ächbä.

6. Ts'ijbuñ tyi akualerno jiñi chajpayaj ta'bä lu' awäläla tyi jujump'ejlel jiñi ty'añ ima' pejkañ tyi käläxbä ty'añ.

7. Cha'leñ ty'añ.

¿Ts'ijbuñ bajche' yila jiñi päkä' juñ?
¿Bajche' weñ melel jiñi su'boñel?
¿Chuki mi ikotyañety aña'tyañ jiñi jujuñ mujch'?

K'ajameku acha'añ che':

Jiñi **päkä juñ** jiñäch melebä chuty juñ mejbä tyi ajk'el tyi k'ä'äl jach, imach juñlajaltyak chuki yom iyäl, jump'ej che'bä ili jiñäch mi isu'b juñsujm jach chuki yom. Jiñi su'boñel muk'bä yäjlel tyi jiñi päka' juñ jiñäch yom ñoj tsikil, ijuñsujmlejach yik'oty ma'añ ñoj ka'bäl. Weñ mele tyi Jujuñ mujch' ijujump'ej ba' lu' año' isujmleläch chuki yom isu'b jiñi päkä' juñ. Jiñi bajche' mele päkä tyi cha'sujtyel, uxsujtyel otyi chäñsujtyel, imej añ itsiklel je'e yik'oty ijuñsujmleljach chuki mi yäl.

Tyi ipejtyele ili juñtyak lu' añ yejtyalel imach juñlajal iñojolel jiñi retrajtyak.

Pejka juñ tyi käläxbä ty’añ.

1. **Pejkañ jiñi xujty’il ty’añtyak yik’oty jiñi ty’añ bajche’ yu’bi pamil mi la ku’biñ chäch bajche’ mi ak’ajtyibeñtye.**

   a) Jiñi ik’iñejel lak lumal ñoj ilekax tyi numi. (bache’ la kila)
   b) Xmariya ta’ix juliyoñla tyi lak lumal. (yuts’atylel lak pusik’al)
   c) Mi icha’ k’otyel ik’iñ lak lumal tyi ili sawaroj. (bajche’ la kila)
   d) Ñoj ñuk kpusik’al che’ wä’ñety. (yuts’atylel lak pusik’al)
   e) Mi kaja loñk’otye tyi ak’iñ ya’bäj oraj mi atyaj aja’bilel. (bajche’ la kila)

Aña’tyaba che’:

Juñtyiki lak pi’äl mi’ pejkañ juñ chäch bajche’ yom, chäch bajche’ yilalo’ jiñi xkäñoñelo’b. Mach juñlajal bajche’ mi kaja ipejkañ jiñi juñ, mi jiñi lak pi’älo’b alälo’tyo o ñiko’bix, mi ikäñäyo’ o ma’añ jiñi ty’añ, muk’ki imulaño’ o ma’añ. Jiñi cha’añ che’ mi lak pejkañ juñ mej lak ch’ämbeñ isujm yañtyakbä che’ bajche’ isujmlel jiñi jiñi ts’itya’ ty’añ, bajche’ yila la’ pi’älo’b muk’bä kaja iñäch’tyaño’b, cha’añ mi yäjle bajche’ mi’ pejkäñtyel jiñi juñ yik’oty che’ mi añijkañtyak abäj o añk’iñityak mi ak’elo’ jiñi xkäñoñelo’ cha’añ mi awäl jiñi su’boñel o cha’añ mi ak’el mi chonkoläch iñäch’tyañetyo’.

Ñukäch ik’äjñibal je’e iña’tyäñtyel bajche’ mi ipejkäñtyel jiñi juñ chä’äch bajche’ mu’bä imulañ jiñi xpejka juñ ichä’äch bajche’ jiñi mi ikaja imejle iñusañ jiñi su’boñel.

2. Pejkañ tyi käläxbä ty'añ yik'oty mi aweñ ñäch'tyañ jiñi ts'itya' ty'añ.

Ityajol ija'bilel jiñi xñiko

Tyi yoch-añ k'iñ, xmañuel tyi icha'le ty'añ yik'oty xkoñchabä yijñam. Ñoj lujbeñbi ima'añbi saj ñik'i k'aja icha'añ che' bajche' ik'iñ jiñi xñiko bajche' mi ityaje' ija'bilel; iyalo'bil. Mi yäl iba yañbibä k'iñejel mi imejle tyi jiñi k'iñ, che' jiñi li yijñam ta'bi isu'be:

Ña'äl: Mach, Che'jiñi xñox, ¡Ityajo' ja'bilta la kalo'bil! ¡Cha'añ jiñi xñiko!

Tyatyäl: ¡Melelächta! ¿Bajchki tyi ñajayi kcha'añ? Ñoj weñta'bä ty'añ, lak chajpañla kmel k'iñejel wä' tyi lakotyoty.

Tyi ibe läk'ä ibäj tyijikña ipusik'al jiñi xñiko ityi isu'be tyaty ina'o' bajche' ili:

Xñiko: ¡jäjä Noj weñ, mi käl kba ñajayemix la' cha'añ! ¿Chuki mi kaja amajtyañ ak'eñoñla? Jiñi kombä kba jiñäch ilekaxbä yik'oty ch'ujbibä asiñtyel kik'oty kijts'iño'b.

Teresa Valenzuela, *Luna cara de conejo*,
México, SEP (Libros del Rincón), 1999, pp. 127 y 128.

3. Cha’leñ ty’añ awik’otyo’ jiñi lak pi’älo’b ta’bä iñäch’tyäyetyo’.

¿Chuki yom iyäl jiñi ts’itya’ ty’añ?
¿Maxki jiñityak mu’bä yälo’?
¿Bakibä jiñi bajche’ yu’bi pamil mi la ku’biñ mi yälo’?

4. Weñ ña’tyäñtyel jiñi kpejka juñ.

Tyi kña’tyä chuki yom iyäl jiñi saj ty’añtyak.

Tä’äch ☐ **Ma’añ** ☐

Wokol tyi kts’tya’ u’bi yälol ty’añäl ya’i tyi saj ty’añtyak.

Meleläch ☐ **Mach mele** ☐

5. Pejkañ jiñi ts’itya’ ty’añ ik’aba’bä jiñä ts’itya’jachbä iña’tyibal wiñik tsa’ imälä alas ya’i tyi ajuñ cha’añbä pejkäñtyel imi acha’ pejkañ tyi käläxbä ty’añ tyi yañtyobä k’el juñ.

Kotyañ abäj yik’oty ilityak cha’añ mi acha’ ñop apejkañ jiñi juñ:

- Ñäch’ä pejkañ jiñi ts’itya’ ty’añ iña’tyañ chuki yom iyäl.
- Weñ ña’tyañ bajche’ mi awäl jiñi ty’añtyak.
- Ña’tyañ ikäñä jiñi ty’añtyak ñuktryakbä ik’ajñi’bal yik’oty machbä ñoj ñuk ik’äjñi’bal tyi jiñi ts’itya’ ty’añ, mi awäl yañtyakbä bajche’ ipejkäñtyel jiñi xujty’il ty’añtyak, yik’oty cha’añ añk’iñilel mi ak’el jiñi xkäñoñelo’, ima’añ mi asäty abäj ya’I tyi saj ty’añäl ba’ tyi kep käyleyety.
- Ñaxañ mi ak’el ijol jiñi ts’itya’ ty’añ, jiñi itsikle ba’ mi ityajtyäl, maxki jiñi xmel juñ yik’oty jiñi mu’bä its’ijbuñ tyi yambä ty’añ.

Ili su’boñel ñuk ik’äjñi’bal mi awäl, che’ moxtyo atyeche jiñi pejka juñ.

1. **K'ele ili ejtyalältyak yik'oty mi apejkañ jiñi chajpayajtyak.**

2. Cha'leñ ty'añ awik'oty xpäs juñ yik'oty api'älo', ijak'ä jiñi k'ajtyiyajtyak.

¿Chuki tyi ty'añ mi kaja its'ijbuño' tyi ili much'k'iyajbäj?

¿Cha'añ chukoch ik'äjñi'bal mi awäl?

¿Muk'ik amel ats'ijbuñ jiñi juñ tyem melbilbä chuki tyi ty'añ su'boñel mi awotsäbeñ?

¿Chukoch ñuk ik'ajñi'bal mi awäl ma'añ mi iñusäñtye tyi p'is jiñi chuki mi ichajpäñtye its'ijbuñtye tyi jiñi juñ tyem melbilbä?

3. K'ele ya'i ba'añ ajuñ cha'añbä kotyayaj jiñi ty'añ ik'ababä juñ tyem melbilbä imi apejkañ.

4. Tsolts'ijbuñ jiñi tsik tyi imali jiñi ba' ts'itya' joyñup'u chäch bajche' mi ityaj ijak'ol ya'i tyi xujty'il ty'añtyak.

Tyi ityejchi'bal imelol jiñi juñ tyem melbilbä ñuk ik'äjñi'bal mi its'ijbuñtyel jiñi.		X-aloñel yik'oty xts'ijb
Mej mi ilu' ts'ijbuñtye ik'aba'o' jiñityak.		Jiñi chuki tyii chajpäñtyityak ya'i tyi tyempayajbäj
Jiñäch jiñi ta'bä lu' chajpäñtyii imejle tyi jiñi tyempayajbäj mi' ts'ijbuñtye tyi juñ.		Pirmajtyak yik'oty seyojtyak
Jiñäch jiñi ty'añtyak ñukbä ik'äjñi'bal mu'bä yäk'eñ isujmlell yik'oty iweñlel jiñi juñ.		Muk'bä ik'otyelo'
Jiñäch iyälol bajche' tyi mejlityak jiñi tyempayajbäj.		Ijol ts'itya' ty'añ ba' mi its'ijbuñtye je'e lumalel yik'oty chuki tyi oraj mi ityech imi yujtye jiñii tyempayajbäj
Mu'bä imel its'ijbuno' jiñi juñ tyem melbilbä jiño'äch.		Tyem melbilbä

5. **Ts'ijbuñ yik'oty jump'ej rus (X) tyi imali jiñi yalo' wakrojtyak ya'i ba' mi iñoj mejle ik'äjñel jiñi juñ tyem melbilbä.**

Tyi iskwelaj		**Tyi k'iñejel**	
Tyi bij		**Tyi yotyotylel lak lumal**	

6. **Tyi jiñi baki tyi ats'ijbutyak jiñi rus (X), yajkañ jump'ej ima' ts'ijbuñ uxp'ejlel ty'añtyak ch'ujbibä mi ichajpäñtye tyi tyempayajbäj.**

K'ajameku acha'añ che':

Jiñi juñ tyem melbilbä jiñäch jiñi juñ mu'bä imejle cha'añ mi ilu' ts'ijbuñtye oche jiñi ty'añtyak ñukbä ik'äjñi'bal muk'bä ichajpäñtye tyi tyempayajbäj.

Jiñi ty'antyak yombä añ icha'añ jiñi juñ tyem melbilbä jiñäch:

- Ijol ts'itya' ty'añ ba' mi its'ijbuñtye je'e lumalel, chuki tyi tsik mi imejlel yik'oty chuki tyi oraj mi ityech imi yujtye jiñi tyempayajbäj.
- Mu'bä ik'otyelo'tyak tyi tyempayajbäj.
- Itsolol yik'oty its'ijbuñtye jiñi chuki mi ikaja ichajpäñtye.
- Jiñi chuki tyi chajpäñtyityak ya'i tyi tyempayajbäj.
- Tyem chajpayaj yik'oty meloñeltyak.
- Ipirmajo'b jiñi ta'bä lu' k'otyiyo'b.
- Iseyojo'tyak jiñi ta'bä imuch'k'iyo' ibäj k'otyel.

Ya'i ba'añ jiñi tyem chajpayajtyak yik'oty jiñi meloñeltyak jiñäch ba' mi yäl chuki mi ikaja imelo' jiñi ta'bä lu' k'otyiyo'.

Jiñi pirmajtyak yik'oty jiñi seyojtyak mi yäk'eño' isujmlel yik'oty iweñlel jiñi juñ tyem melbilbä.

Ili juñ mi imel juñtyikil xts'ijb o x-aloñel päk'älo'bä tyi jiñi ta'bä lu' k'otyiyo' tyi tyempayajbäj.

7. Chäch bajche' jiñi ty'añtyak, yajkañ jump'ej cha'añ mi amel ats'ijbuñ jump'ejlel jiñi juñ tyem melbilbä iweñ ña'tyañ jiñi ty'añtyak muk'bä ak'ajtyibeñtye.

¿Chuki tyi tsik yom mi awäk'eñ jiñi juñ tyem melbilbä?

¿Bakibä ik'a'bälel lumal mi' kaja yäl jiñi juñ tyem melbilbä?

¿Maxkityak mi awäl mi ikaja ik'otyelo' tyi tyempayajbäj?

Mi awäl cha'p'ej uxp'ej ty'añtyak ta'bä tyem chajpañtyi imelol cha'añ ik'elol tyi jiñi ty'añ.

8. Yik'oty jiñi ty'añtyak ta'ixbä k'ejli, ts'ijbuñ jiñi juñ tyem melbilbä.

9. **Cha' k'ele ityoj isañ jiñi ats'itya' ty'añ.**

Weñ k'ele:

- Mi ts'ijbubiläch ik'aba' jiñi lumal yik'oty itsiklel baki tyi ujtyi jiñi tyempayaj bäj.
- Mi ta'äch atsolts'ijbu jiñi ta'bä tyem chajpäñtyi imelo.
- Mi ts'ijbubiläch ik'aba'tyak jiñi lak pi'älo'b mu'bä ipirmajiño'b tyi iyeñtyälel jiñi juñ tyem melbilbä.
- Mi ya'äch año' jiñi jok'olo'bä tyi ityojle cha'añ mi imejle jiñi ta'bä tyem chajpäñtyi imelo.

10. **Mele jiñi atyoj isajtyak icha'leñ ty'añ awik'otyo' yambä api'älo' cha'añ jiñi ajuñ tyem melbilbä.**

Ilajtyisäñtye jiñi ts'itya' ty'añtyak.

1. Tyi ili p'ajl ty'añ tyi laj k'ele jiñi päkä' juñ yik'oty jiñi juñ tyem melbilbä. Ts'ijbuñ yuxp'ejlel ty'añtyak ñukbä ik'äjñi'bal tyi jujump'ej jiñi ts'itya' ty'añtyak.

Päkä' juñ	Juñ tyem melbilbä

2. Ts'ijbuñ icha'leñ ty'añ.

¿Bakibä mach ilajaleltyak?

¿Baki ibajche' mi ik'äjñe tyi ijujump'ejlel?

¿Cha'añ chukoch mi its'ijbuñtyel?

Weñ ña'tyäñtyel jiñi lak ty'añ.

1. Pejkañ jiñi ts'itya ty'añ.

Jiñi ch'olo'b

Ilumala'b jiñi ch'olo'b, ba'año'tyak ya'äch ba' käläxix tye'eltyak, kabäl tyi iliyo' weñ añtyak yalo' ja' yik'oty kolem ja'tyak, k'otyel tyi jiñi ikolem lumaltyak weñ kaxlañ melelixtyak jiñi bij, ka'bäl ichuty lumaleltyak, jiñi bijtyak meleljaxtyo yik'oty yalo' tyuñtyak. Ka'bälo' muk'tyobä iweñ melo' jiñi k'iñejeltyak tyi ilumal, tyi yañtyako'bä ta'ix ikäyäyo' imel kome käläxix tsiji' ña'tyibaltyak mu'bä ik'otyel ba'año' yik'oty je'e iweñ ña'tyayo'ix bajche' yila jiñi pamil chonkolbä lak chuñtyañ wale ili, ojli mi iweñ k'otyelo'tyak ijula', tyi ojli, wajali tyi ikäyäyo'tyak kolem otyotyak jiñi lak tyatyña'o' ik'aba'bä mayajo'b, yañtyako'bä kome weñ añ ilekaxleltyak pamil baki año' yik'oty añ año'tyakbä ilekaxlel ik'iñejel tyi iklesyajo'b.

2. **Pejkañ ili xujty'il ty'añtyak ijälts'ijbubeñ iye'bal jiñi ty'añtyak ba' mi ik'äjñe jiñi x-oñ isaj ty'añtyak.**

- Jiñi kolem lumal tyila muk'tyoba imelo' jiñi k'iñejeltyak.
- Ya'i tyi lumal weñ ka'bältyo yalo' ja'tyak.
- Tyi jujump'ej säk'añtyak jiñi xperu' mi ik'otye ik'eloñ.
- Kaläxix ts'i'tyak ya'i tyi yotyoty x-eleñaj.
- Tyi säk'añ weñ muk'o' tyi k'ay jiñi xmatyemutyak.

3. **Cha' pejkañ jiñi ts'itya' ty'an its'äktyisan jiñi xujty'il ty'añtyak.**

Ilumalo'b jiñi ch'olo'b, ba'año'tyak yä'äch ba' käläxix

____________________ .

Ka'bäl ____________________ , jiñi bijtyak meleljaxtyo yik'oty yalo' tyuñtyak.

Wajali añtyak ba' tyi ikäyäyo' kolem otyotyak jiñi lak tyatyña'o' ik'aba'bä

____________________.

4. **Ts'ijbuñ chäñp'ejlel xujty'il ty'añtyak imi ak'äñ jiñi x-oñ isaj ty'añ, tyi ili tyañtyak chonkolbä asu'beñtye.**

Otyoty:

____

Ja'as:

____

Wajtyañ:

____

Ty'ul:

____

5. Ts'äktyisañ jiñi yujtyi'bal ty'añtyak yik'otyak ili mu'bä apäsbeñtye.

tyak	o'b	laj

Año' tyi imal yotyoty jiñi chityam ______________________.

Chokolo' tyi troñel jiñi wiñik ______________________.

Jatyety ______________________ mi la' kajel tyi alas ijk'äl.

Cha'añbä k'ajtyisäñtyel:

Jiñi x-oñ isaj tyañ jiñäch jiñi ty'añtyak mu'bä ik'äjñel cha'añ iyon-isäntye che' mi yäjle chäbätyak.

Tyi jiñi ty'añäl ch'ol añbä mu'bä yoñ-isañ ty'an jiñäch bajche' ili : tyak, o'b yik'oty jiñi laj. Ixku jiñi laj muk'jach ik'äjñe cha'añ ixä'tyäñtyel tyi ka'bäl jiñi k'abälel yik'oty yañtyakbä moxtyobä yäläyo bajche' mi ik'äjñel.

Pejkañ jiñi ts'itya ty'añ añbä ya'i tyi ajuñ cha'añbä pejkäñtyel ik'aba'bä ityejchi'bal mulawil ima' ts'ijbuñ tyi akwalerno jiñi ty'añtyak ba' mi ik'äjñe jiñi x-oñ isaj ty'añ.

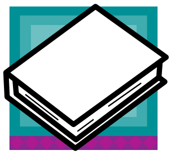

Uxp'ajl ty'añ

Baki komla k'otyel:

- Mi kaja ityech iña'tyañ su'boñel yombä iyäl jiñi ts'itya' ty'añ chäch bajche' mele.
- Mi kaja iña'tyañ tyojachbä su'boñel chäch bajche' mele tyi jujuñmuch'le jiñi ijuñile päyoñel cha'añ alas.
- Mi kaja ipejkañ juñ tyi käläxbä ty'añ ityäp'ä iña'tyan jiñi ty'añtyak ñukbä ik'äjñi'bal yik'oty jiñi ty'añ cha'añbä k'ajtyiyaj yik'oty jiñi aloñel mi uts'aty añoñla o ma'añ.
- Mi kaja imel bajche' mej tyi mejle jiñi ts'itya' ty'añ che' mi its'ijbuñtye chä'bä mi yujtye tyi lak lumal.
- Mi kaja icha' mel jiñi ts'itya' ty'añ imi ibets'ijbubeñ majle yantyakbä su'boñel.
- Mi kaja ityoj isañ jiñi ts'itya' ty'añ che' mi its'ijbuñtyel, yik'oty iweñ ajk'e majle je'e jiñi ty'antyak chäch bajche' ñukbä ik'äjñi'bal je'e.
- Mi kaja iweñ ña'tyañ ik'äñol jiñi mu'bä yäk'eñ iyuk'el ty'añtyak jiñbä bajche' ili: a-e-i-o-u-ä.
- Mi kaja ikäñ bajche' weñ melel jiñi ts'itya' ty'añ.
- Mi kaja iña'tyañ chuki yom iyäl yik'oty baki ibajche' mi ik'äjñel tyi icha'p'ejlel jiñi ts'itya' ty'añ ta'ixbä k'ejli. Mi kaja ilajtyisañ tyi icha'p'ejlel jiñi ts'itya' ty'añ ta'ixbä k'ejli.

1. K'ele jiñi ejtyalältyak yik'oty mi apejkañ jiñi chajpayaj.

2. Cha’leñ ty’añ.

¿Chuki tyi juñ jiñi chonkobä yälo’?

¿Chuki ik’äjñi’bal mi awäl jiñi juñ su’boñel añjachbä ik’iñil?

¿Chukoch mi awäl ñuk ik’äjñi’bal mi ipejkäñtye jiñi juñ?

¿Baki mej la kilañ o lak tyaje’tyak jiñi juñ?

3. Ya’i tyi ajuñ cha’añbä kotyayaj k’ele yik’oty mi apejkañ jiñi juñ su’boñel anjachbä ik’iñilel.

¿Mu’ba akäñ jiñi yejtyal? ¿Baki tyälem?
¿Chuki yom iyäl mi awäl jiñi ts’itya’ ty’añ?

4. K’ele jiñi ts’itya’ ty’añ yik’oty cha’leñ ty’añ.

¿Chuki tyi juñ jiñäch jiñi?
¿Chuki tyi su’boñel añ icha’añ yila? ¿Baki tyälem jiñi yejtyaláltyak?
¿Chuki mi isu’beñety mi awäl jiñi yejtyaláltyak?

5. Säklañ ya’i tyi juñ su’boñel anjachbä ik’iñil ili k’ajtyiyajtyak.

¿Jalajki mi ityech jiñi alas pelota mu’bä ibolboljajts’iñtye tyi k’ä’äl?

¿Chuki tyi tsik mej imuch’ much’ ts’ijbuño’ ibäj?

¿Maxkiyo’ jiñi chonkolo’bä tyi päyoñel cha’añ jiñi yomo’bä ochel tyi alas?

¿Maxkiyo’ jiñi lak pi’älo’ mejlo’bä yochel tyi alas?

¿Bakityakbä jiñi majtyañältyak mu’bä kaja iyäk’o’?

---

6. Pejkañ juñ yik’oty cha’leñ ty’añ.

¿Bajche’ki weñ melel jiñi su’boñel?

¿Chuki tyi mujch’lel ty’añtyak añ icha’añ?

¿Bajche' yila mi ipäso' jiñi su'boñel?

¿Bajche' yila melel che' mi ik'äjñe jiñi ejtyalältyak tyi che'bä yilalbä juñtyak bajche' ili?

K'ajameku acha'añ che':

Jiñi **juñ su'bañel añjachbä ik'iñil** jiñäch jiñi ts'ijb cha'añbä pejtyele lak pi'älo', yik'oty cha'añjach juñmuch' lak pi'älo' yombä ñik'i su'beñtyelo', mej cha'añbä päyol tyi ba'ikachbä mi isujbel ya'i ba'añ xsu'boñelo'b.

Lak pi'älo'b mu'bä imelo' jiñi su'boñel anjachbä ik'iñil mi its'ijbuño' jiñi päyol cha'añ juñ much'lel lak pi'älo', año'bä icha'añ jiñi mu'bä ik'ajtyiñtyel yik'oty jaytyiklel lak pi'älo' mejo' tyi ochel.

Jiñi juñ su'boñel añjachbä ik'iñil añ itsiklel ityejchel yik'oty yujtyi'bal añjach ba' mi ipujkel isujbel jiñcha'añ añ itsiklel k'iñ yik'oty yorajleltyak.

Pejka juñ tyi käläxbä ty'añ.

1. Pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak yik'oty jiñi ty'añtyak bajche'bä yu'bi pami mi la ku'biñ mu'bä asu'beñtye.

a) ¿Baki añety tyi säk'añ a'bi? (k'ajtyiyaj)
b) ¡Ta'ix ñoj mejli atyaj jiñi chuki awombä tyi awälä! (aloñel mi uts'aty añoñla o ma'añ)
c) ¿Jalajk mi kaja atyälel tyi otyoty? (k'ajtyiyaj)
d) ¿Bajche'ki tyi ujtyi amel jiñi atroñel? (aloñel mi uts'aty añoñla o ma'añ)
e) Säklañ yañtyakbä xujty'il ty'añ yik'oty mi añop amel tyi icha'p'ejlel.

Aña'tyaba che':

Ipejkäñtyel juñ tyi käläxbä ty'añ, mi asu'beñtye mi awäk'eñ iweñlel jiñi ty'añäl che' muk'ety tyi pejka juñ, cha'añ mi iña'tyäñtyel.

Che' mi itsi'tya' p'istyä jiñi chajpayaj ty'añ, chäch mi imejlel bajche' mi yäjle tyi jiñi chä'bä mi yujtyel, mi ijälts'ijbuñtye iye'bal jiñi ty'añtyak bajche' mi yäjle yik'oty mi itsäkleñtye majlel bajche' iwenlel ipejkäntye jiñi ty'añtyak tyi juñ.

2. Pejkañ tyi käläxbä ty'añ ili ts'itya' ty'añ.

Bajñe pejkañ tyi ñäch'äl jiñi ts'itya' ty'añ iña'tyañ jiñi ty'añtyak ñukbä ik'äjñi'bal yik'oty mi akäñ bakityakbä jiñi ty'añ bajche'bä yu'bi pami mi la ku'biñ yomo'bä yäk tyi käñol.

Xwañ tyi ñoj ilekaxbä pamil

Aläl xwañ bolomp'ejbä ija'bilel, ñoj ch'aploñbi, tyi junp'ejlel k'iñ ta'bi k'otyi tyi iläk'älel pa' ba' mach saj käñbilbä pamil imachbi la kilabä pamil, ba' tyi inäch'tyäbe weñ xuk'ulbä ity'añ jiñi wiñik iyumbä jiñi ilekaxbä pamil ita'bi isu'be bajche' ili:

Iyumbä jiñi ilekaxbä pamil:

—¿Chuki tyi juli acha'añ wa'i? ¿Maxki tyi ipäsbety tyäle bij tyi ili pamil, ba' muk'jach ijulelo jiñiyo'b ñoj iñik'i iña'tyayo'bä ñusajk'iñ?... Jiñk'o' jatyety juñtyiki jiñiyo'b, juñtyiki mu'bä ikotyañ tyäk'ä iñocho, api'älo'b ma'añbä mi iñik'i k'ajtyibeño' che' mi akotyaño'.

Xwañ:

—Mele mach ksaj ña'tya bajche' tyi juliyoñ wä'i, che' tyi ku'bi pamil añoñix tyi yochi'b ili mulawil weñ añbä iyäxñal machbä lak tyajbe iyujtyi'b.

César Meraz (coord.), "Jiñi bajlum woli yäl...",
en *Selección de cuentos choles* (Biblioteca Popular de Chiapas), p. 22.

3. Cha’leñ ty’añ awik’otyo’ jiñi lak pi’älo’ ta’bä iñäch’tyäyetyo’.

¿Chuki yom iyäl jiñi ts’itya’ ty’añ?
¿Maxkityak mu’bä yäjñel?
¿Bajche’ mi awäl mi yujtyel jiñi aloñel?

4. Weñ ña’tyäñtyel jiñi kpejka juñ.

Tyi kña’tyä chuki yom iyäl tyi ijujump’ejlel jiñi ty’añäl.

Ta’äch ☐ **Ma’añ** ☐

Wokol tyi kts’itya’ u’bi yälol ty’añäl tyi jiñi ts’itya’ ty’añ.

Meleläch ☐ **Mach mele** ☐

5. Pejkañ jiñi ts’itya’ ty’añ ik’aba’bä jiñä kojtyom ya’i tyi ajuñ cha’añbä pejkäñtyel yik’oty mi kaja acha’ pejkañ tyi käläxbä ty’an tyi yañtyobä k’el juñ.

Kotyañ abäj yik’oty ilityak cha’añ mi acha’ ñop apejkañ jiñi juñ:

- Ñäch’ä pejkañ jiñi ts’itya’ ty’añ iña’tyañ chuki yom iyäl.
- Weñ ña’tyañ bajche’ mi awäl jiñi ty’añtyak.
- Weñ ña’tyañ bajche’ mi yäjlel jiñi xujty’il ty’añtyak ñukbä ik’äjñi’bal, mu’bä kaja ikotyañety amulañ ña’tyañ che’ mi apejkañ jiñi ts’itya’ ty’añ.
- Ñaxañ mi ak’el ijol jiñi ts’itya’ ty’añ, jiñi itsikle ba’ mi ityajtyäl, maxki jiñi xmel juñ yik’oty jiñi mu’bä its’ijbuñ tyi yambä ty’añ. Ili su’boñel ñuk ik’äjñi’bal mi awäl, che’ moxtyo atyeche jiñi pejka juñ.

1. K’ele ili ejtyalältyak yik’oty mi apejkañ jiñi chajpayajtyak.

2. Cha’leñ ty’añ awik’oty xpäs juñ yik’oty api’älo’b.

¿Chukoch ñuk ik’äjñi’bal mi its’ijbuñtyel jiñi chä’bä mi yujtyel?
¿Cha’añ chuki ik’äjñi’bal acha’añ che’ ts’ijbubil?
¿Chuki tyi wokolel tyi iñusäyo’ jiñi lak pi’älo’ tyi jiñi chuty lumal?

3. K'ele yik'oty pejkañ jiñi ty'añ chä'bä mi yujtyel.

Yorajlel jiñi wokolel

Tyi jiñi ja'bilel 1957, jiñi chuty lumaltyak Emiliano sapata yik'oty jiñi jo'oxil, ilumalel tumbalaj, chapa, mi yälo'b ñoj bä'ñäbilbi moxtyo ñoj jali.

Ka'bälo' lak pi'älo' che' mi iñumelo' tyi ili chuty lumaltyak, cha'añ mi imajlelo' tyi mäñ ixim tyi lumaltyak añbä tyi iläk'älel ilityak, tyi iweñ tyajayo' xujch; mi ichibeñtyelo' chuki ye'elo' majle icha'añ yik'oty käläxix ta'bä tsäñsäñtyiyo'.

Ka'bälo'b lak pi'älo'b ta'bä inusäyo' jiñi wokolel kome machbi weñtyak jiñi ilumo'b, jiñbi cha'añ chä'ächix mi itsätsä ñumelo' majal ya'i tyi chuty lumaltyak ba' ñoj bäñäbil pamil. Chächbi tyi ujtyi, jiñtyobi tyi jump'ej k'iñ ta'bi tyojmi jiñi bolkañ chichiñal ikäläxixbi tyi ichoko ju'be tyañ tyi jiñi lumtyak, iche' jiñi weñixbi tyi sujtyi jiñi lumtyak.

Xmel juñ: Tyeko piñate liyas

4. Yik'oty ili ty'añtyak ts'ijbuñ ya'i ba' säpäl rayajtyak ik'aba' tyi ijuñjuñ much'lel jiñi ts'itya' ty'añ ik'aba'bä chä'bä mi yujtyel.

Bajche' yila mi yujtyel	Tyoj mulil'

Ijol ts'itya' ty'añ	Ik'aba' jiñi xmel juñ'	Ityejchi'bal jiñi ts'itya' ty'añ

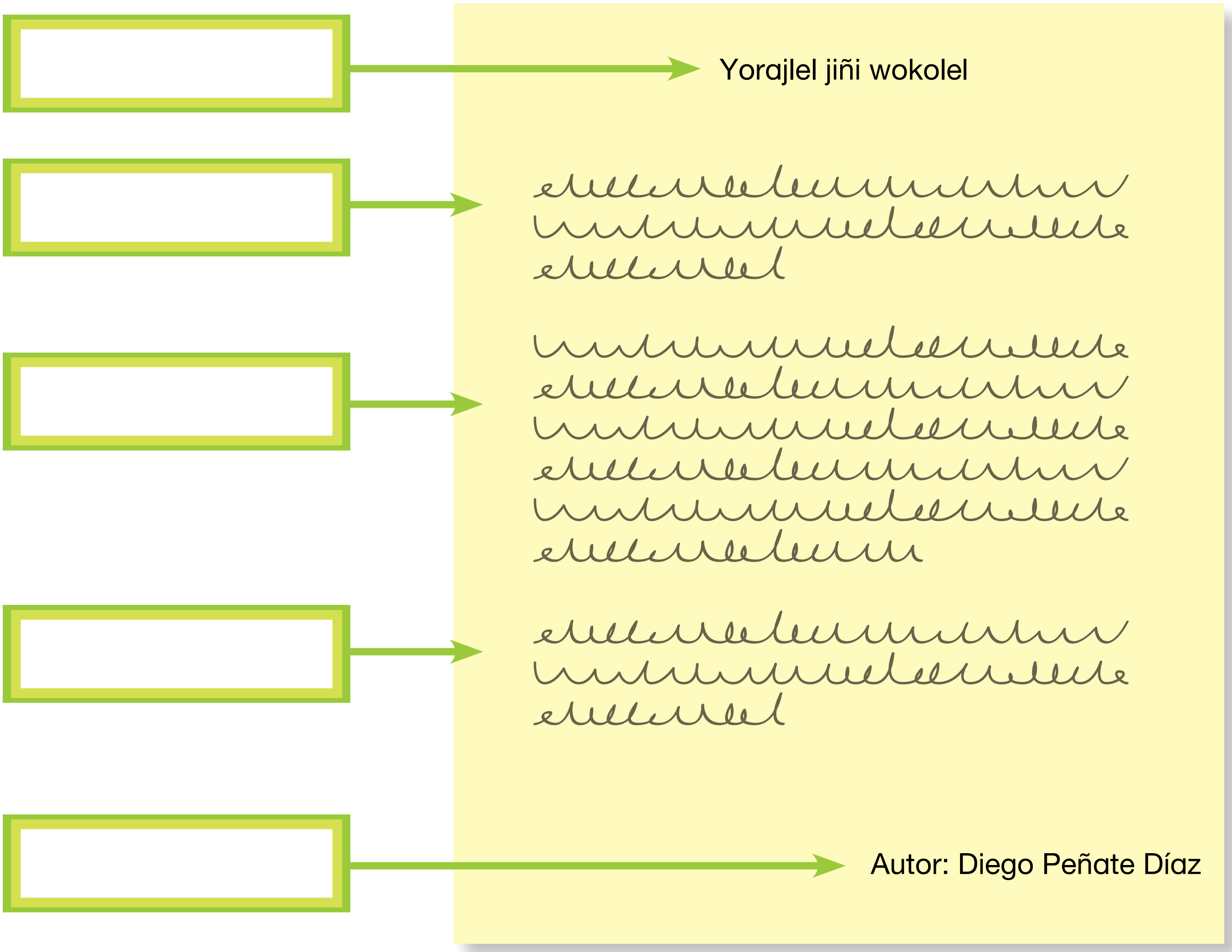

5. K'ajameku acha'añ jiñi ty'añtyak añbä icha'añ jiñi ty'añ ik'aba'bä chä'bä mi yujtyel, pejkañ ili ty'añtyak mu'bä apäsbeñtye imi aweñ tsol tyi weñ ya'i ba' jälts'ijbubi rayajtyak.

Ityejchi'bal jiñi ts'itya' ty'añ	Lak pi'älo'b mu'bä yäjlelo'b	Bajche' yila mi yujtyel
Chuki tyi ikaj mi iñumelo' ya'i tyi chuty lumaltyak	Tyoj mulil	Aloñel chuki tyi ujtyi

1. ______________________________

2. ______________________________

3. ______________________________

4. ______________________________

5. ______________________________

6. ______________________________

7. ______________________________

8. ______________________________

K'aja meku acha'añ che':

Jiñi chä'bä mi yujtyel jiñäch mu'bä yujtyel tyi ba'ikachbä k'iñ, mi iweñ käjñel iñoj k'aja icha'año' ka'bäl lak pi'älo' imi iweñ ts'ijbuño' jiñi xts'ijbo' che' chä'bä mi yujtyel. Jiñi chuki mi yujtyel tyi chuty yik'oty tyi kolem lumaltyak mi' käytyä tyi ijol jiñi xñoxo'b imuk' jach iyälo' käytyä, wa'li añix ts'ijbubilixbä.

Jiñi ts'itya' ty'añ ik'aba'bä chä'bä mi yujtyel jiñäch jiñi juñ ts'ijbubilbä mu'bä isu'beñoñla chuki mi yujtyel, yik'oty ñoj tsikibä ty'añtyak iweñ tsololbä, imejbä lak weñ ña'tyañ imachbä mej kotsañla yoke lak ty'añbä joñoñla, jiñäch ity'añle bajche' año' jiñi x-e'tyelo'ltyak, ba' ilojtyel tyak'iñ yik'oty lak weñ käñol bajche' la kila yik'oty yañtyakbä, añk'iñi mi its'ijbubeñtye ik'aba' jiñi xmeljuñ mu'bä its'ijbuñ.

6. Yajkañ ili ty'añtyak awombä cha'añ mi ats'ijbuñ jiñi juñ ik'aba'bä chä'bä mi yujtyel.

- Ityejchi'bal jiñi laj kolem lumal.
- Jiñi añbä chä'bä tyi ujtyi ta'bä ik'extyäbe iñusajk'iñ jiñi kolem lumal.
- Jiñi añbä chä'bä tyi ujtyi ba' tyi ityaja wokolel jiñi kolem lumal.

7. Akotyäñtyel yik'oty ili k'ajtyiyajtyak ts'ijbuñ ya'i ba' säpäl rayajtyak iweñlel jiñi ats'ijb.

¿Bakibä jiñi ty'añ ta'bä ayajkä?

¿Bajche' tyi tyejchi jiñi chä'bä mi yujtyel?

¿Chuki tyi tsiklel tyi ujtyi?

¿Bajche' yila tyi ujtyi jiñi chä'bä mi yujtyel?

¿Chuki tyoj mulityakl tyi ujtyi?

¿Maxkiyo'b jiñi mu'bä yäjlelo'b?

8. Cha'leñ ty'añ bajche' tyi aweñ mele jiñi ats'ijb.

9. Ts'ijbuñ jiñi ajuñ ik'aba'bä chä'bä mi yujtyel.

10. Cha' k'ele ityoj isañ jiñi ats'itya' ty'añ.

a. Jiñi juñ ik'aba'bä chä'bä mi yujtyel añ icha'añ jiñi:

- Lumalel yik'oty itsiklel baki tyi ujtyi.
- Ik'aba' jiñi lak pi'älo'b ñukbä ik'äjñi'bal mi awäl.

b. Jiñi juñ ik'aba'bä chä'bä mi yujtyel añ icha'añ je'e:

- Ik'aba' jiñi chuty o kolem lumal.
- Mi yäl jiñi chuki tyi ujtyi.

11. Awik'oty api'älo' yik'oty jiñi xpäs juñ k'ele ilityak.

c. Cha'añbä its'ijbuñtye jiñi ty'añtyak:

- ¿Mu'ba mejle ak'äñ jiñi kolem retrajtyak?
- ¿Weñba tyi ats'ijbu jiñi mu'bä yäk'eñ iyuk'el ty'añ?
- ¿Jiñi ty'añtyak ma'añba tyäk'äl tyi amele?
- ¿Tyi ijujuñp'ejlel iyälol jiñi ty'añtyak tyi yujtyi'bal ta'ba awäke jiñi puntuj cha'añbä ma'añ mi ityäk' ibäj?

d. Cha'añbä bajche' melel jiñi ts'itya' ty'añ:

- ¿Añ ityejchi'bal?
- ¿Añ bajche' imelo majlel?
- ¿Añ bajche' iyujtyi'bal?

12. Cha' ts'ijbuñ tyi akualerno jiñi ty'añ chä'bä mi yujtyel imi alu' tyoj isañtyak majle.

Ilajtyisäñtyel jiñi ts'itya' ty'añtyak.

1. Tyi laj k'ele tyi ili p'ajl ty'añ jiñi ty'añ su'boñel añjachbä ik'iñil yik'oty jiñi ty'añ chä'bä mi yujtyel. Ts'ijbuñ yuxp'ejlel ity'añilel tyi jujump'ej ili ts'itya' ty'añtyak.

Su'boñel añjachbä ik'iñel	Chä'bä mi yujtyel

2. Ts'ijbuñ icha'leñ ty'añ.

¿Bakibä mach ilajaleltyak?

¿Baki ibajche' mi ik'äjñe tyi ijujump'ejlel?

¿Cha'añ chukoch mi its'ijbuñtyel?

Weñ ña’tyäñtyel jiñi lak ty’añ.

Pejkañ jiñi ts’itya’ ty’añ.

Jiñi ch’aploñ äläl

Mi yäl jiñi xwañ, ke che’ñak tyi ch’ok-äj jiñi yalo’bil weñ ch’aploñixbi mi yäl, ma’añbi mi isaj jop’ ijap ichu’ mu’bä yäk’eñ iña’, chäk alasbi be iyom, che’ jiñi ma’añbi mi yäk’ tyi wäyel tyaty iña’, tyi xiñi a’bälel tyobi mi ich’äm ijap jiñi ichu’.

Juñsujtye ta’bi yajli ju’be tyi iwäyi’, weñ ik’tyobi, jety jetyñabi majle ba’ päkä xña’ ak’ach, ta’bi ilu tyop’be ityuñ. Ixku li iko’ ta’bi weñ mich’ä, ityi ik’ajtyibe ityojol kome jojchelixbi kaja muk’.

Che’ jiñi li tyaty-ina’o’ chäkä käñityibi icha’año’ cha’añ ma’añ chuki mi iñik’i mel, icha’añ ma’añ mi yäk’ wokolel.

Ezequiel Vázquez Martínez.

2. Säklañ ityaja ya'i tyi ts'itya ty'añ jiñi ty'añtyak añbä tyi imali jiñi mu'bä yäk'eñ iyuk'el ty'añ: a-e i o u -ä yik'oty mi ats'ijbuñtyak.

a	e	i

o	u	ä

3. Ts'äktyisañ jiñi ty'añtyak yik'oty jiñi retrajtyak: a, e, i, o, u, ä.

Ch' ____ l ____ ñ ____'

Ty' ____ l

Ch ____ 'b

J ____ ñ ____ w

S ____ k' ____ ñl ____ l

____ k'

4. **Ts'äktyisañ jiñi ty'añtyak yik'oty ili retrajtyak a – ä mu'bä yäk'eñ iyuk'el ty'añ, yäch ba' mi ityaj isujmlel.**

Jol ____ l

Ts ____ ñ ____ l

P ____ mil

____ xñ ____

N ____ k'

B ____ jlum

5. **Pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ yik'oty jälts'ijbubeñ iye'bal jiñi ty'añtyak añbä icha'añ jiñi mu'bä yäk'eñ iyuk'el ty'añ.**

Ilekaxlel jiñi ch'uloñi'tyak

Ixku jiñi ch'uloñi'tyak ba'ikach mej lak tyaje', imach juñsujmjach añ, käläxix ilektyakbä imach lajaltyak its'ijbal, añ lak pi'älo'b mu'bä iweñ päk'o' yik'oty je'e añ ibajñelbä mi ipasel. Che' yorojle jiñi ch'uloñi'tyak mi' weñ k'otyelo' jiñi cha'btyak yik'oty yañtyakbä xuxtyak ilok'beño iya'lel cha'añ mi ik'uxo' icha'añ mi ichumchokoño.

Pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ ik'aba'bä jiñi cholel yik'oty mi ats'ijbuñ jiñi xujty'il ty'añtyak añbä icha'añ jiñi mu'bä yäk'eñ iyuk'el ty'añ imi ayalo' joyñup'e'.

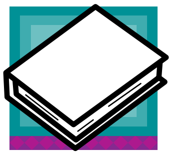

Jule muk'om tyi kcholel

Cha'añbä k'ajtyisäñtyel:

Jiñi **mu'bä yäk'eñ iyuk'el ty'añ** jiñäch jiñi yuk'el lak ty'añ mu'bä ibele' lok'el tyi imali lak ma'ch' chäch bajche' mi iñijkañ ibäj jiñi la kak'.

Tyi jiñi ty'añ ch'ol añ wäkp'ejlel retraj mu'bä yäk'eñ iyuk'el ty'añ ijiñäch ilityak: a – e – i – o – u – ä.

Che' mi ik'äjñel mi ixä'tyäñtye yik'oty yambä retrajtyak cha'añ mi yäk'eñ isujmlel che' mi its'ijbuñtyel jump'ejlel o ka'bälel ty'antyak.

Bajñe käñoñel
Cha'chajp ty'añ 2

1. Chuki mi aña'tyañ cha'añ jiñi ijuñilel aloñel ibaki mi k'äjñel.

2. ¿Bajche' o baki añ mi lak tyaj ili xujty'il ty'añ mu'bä yäl "Pejkañ jiñi aloñel cha'añ mi atyech ak'aän jiñi juk'o' pisil"?

3. ¿Chuki tyi su'boñel mi atyaj tyi ipejkäñtyel jiñi ijol yik'oty iye'bal ts'itya' ty'añ?

4. ¿Cha'añ chukoch mej mi aña'tyañ jiñi ty'añtyak ñukbä ik'äjñi'bal yik'oty jiñi ty'añtyak mu'bä ik'ejñel che' bajche' yu'bi pami mi la ku'biñ che' mi atyech apejkañ tyi käläxbä ty'añ jiñi ts'itya' ty'añ?

5. ¿Chuki ty'añtyak mi lak tyaj ya'i tyi ts'ijbubibä k'ajtyiyaj?

6. Ts'ijbuñ yik'oty mi awäl bajche weñ melel jiñi ts'ijbubibä k'ajtyiyaj.

7. Ts'ijbuñ yik'oty mi awäl baki mej mi ak'äñ tyi juñsuñtyel jiñi ts'ijbubibä k'ajtyiyaj.

8. Ts'ijbuñ imele chämp'ej xujty'il ty'añtyak yik'oty jiñi mu'bä ityoj-isañ ty'añtyak.

Naxañ:

Ijk'äl:

Ye'bal: ______________________________

____

Yoch añ k'iñ: ______________________________

____

9. Ts'itya' ts'ijbuñ tyojel ty'añ che bajche' ba' mi asu'beñetye cha'añbätyak:

Käñtyisaj	
Juñlajal	
Weñ-añ	
Laj käñol bajche' la kila	

10. **¿Chuki añ icha'añ tyi ña'tyäñtyel jiñi su'boñel añjachbä ik'iñil mi imejle?**

____

____

____

11. **Tsolo bakibä ty'añtyak ñaxañ mi ich'äm majle tyi jiñi ty'añ chä'bä mi yujtyel.**

Bajche' mi yujtyel ______________________________

Tyoj mulil ______________________________

Xmel juñ ______________________________

Ityejchi'bal jiñi ty'añ ______________________________

Ijol ts'itya' ty'añ ______________________________

12. **Ts'ijbuñ cha'p'ejlel ty'añtyak mu'bä ik'äjne che' mi its'ijbuñtyel ili ts'itya' ty'añtyak.**

Juñ tyem melbilbä: ______________________________

____

Pakä' juñ: ______________________________

____

Notas

INSTITUTO NACIONAL PARA LA EDUCACIÓN DE LOS ADULTOS

IJUÑILEL MÄLBAL

Mi kpejkan yik'oty mi kts'ijbuñ tyi ty'añ

Ik'aba' xkäñ juñ ______________________

Jol ik'aba' tyatyäl — Jolik'aba' na'äl — K'aba' (tyak)

Päsä yik'oty jump'ej iyejtyl xityilbä yok ✓ tyijujump'ajl ty'antyak tsa'ixbä tsäktyayi tyi jujunchajp ty'añ

RFE o CURP ______________________

Juñchajp ty'añ

- Mi ikäñe' yantyakbä juñ mu'bä ik'äño'b lak kpi'älo'btyak bajche' su'bo' tyik'oñel, juñwejch su'boñel, su'beñtyel, ts'iñtyälbä su'boñel, ijuñilel ts'ak yik'oty ijuñilel ts'ak pimelbä cha'añ mi' ikäñe' chuki woli isu'be' ya'i tyi juñtyak. ◯
- Mukix ikäñe' jiña ty'antyak mu'bä ich'ämtyileltyak ts'itya' ty'añ. ◯
- Mukix ichämbe isujmlel ts'tya' tyañ tsa'bä ipejkaj idaj tyi junehajp tysan. ◯
- Muk'ix ik'äne' tyi jujuñmujch'lel ina'tyäñtyel lak ty'añ tsa'bä k'ejli ilaj tyi juñchajp ty'añ yik'oty tyi ts'itya'ty'añtyak. ◯

Muk'ix käk'e' kty'añ cha'añ uts'atyäch tsa' ujtyi ili junchajp ty'añ.

Itsiklel ______________

____

Cha'chajp ty'añ

- Wen muk'ix ikäñel jalaj, baki yik'oty chuko ch mi ik'äñel jiñä ts'itya' ty'añtyak tsa'bä k'ejli ilaj tyi icha'chajplel. ◯
- Muk'ix mejlel its'ijbuñ ty'antak mu'bä ichäme' jiñi ts'itya' ty'antyak (tsa'bä ik'elej tyi ts'ijb). ◯
- Iweñ käñäyix icha'an ty'antyak mu'bä ik'äjñel tyi ts'itya' ty'añtyak. ◯
- Mukix ikäñe' tyi jujuñmujch'lel ina'tyäntyel lak ty'añ tsa'bä k'ejli ilaj tyi icha'chajplel ty'añ yik'aty tyi ts'ity'añtyak. ◯

Muk'ix käk'e' kty'añ cha'añ uts'atyäch tsa' ujtyi ili junchajp ty'añ.

Itsiklel ______________

____

INSTITUTO NACIONAL PARA LA EDUCACIÓN DE LOS ADULTOS

IJUÑILEL MÄLBAL

Mi kpejkan yik'oty mi kts'ijbuñ tyi ty'añ

Bajñel käñañel ña'tyibal

Chuki ta' knopoj	Chuki iye'tyel kcha'an?

____
Ipirma xkäñ juñ

Yestyal ts'ijb baki wali iyäjk'el

Itsiklel: _______________

Lumal baki woli iyäjk'el:

____

____
Ik'aba' yik'oty pirma xpäsjuñ

En este material encontrarás actividades de gran utilidad que te ayudarán a poner en práctica el conocimiento que tienes sobre la lectura y escritura en la lengua ch'ol, a través de los diferentes tipos de textos. La finalidad de este material es que sigas interesándote por aprender más sobre la lengua escrita.

Te invitamos a que descubras más características de la lengua ch'ol a través de este módulo.

Ilaj tyi juñ xkänjuño'b mi ikajel atyaje' e e'tyeltyak mu'bä imejlel ikotyañety cha'añ ma' pejkañ yik'oty mi imejel ats'ijbuñ.
Yañtyakbäj juñ tyi lak kty'añ ch'ol.
Tsa' ajk'i tyi mejlel ili juñ cha'añ mi aweñ ñope' ats'ijbuñ aty'añ.

Mu'tyo kcha' päyety akäñe pejtyelel mu'bá imejlel lak jkäñ ilaj tyi juñ.

DISTRIBUCIÓN GRATUITA
Mi imajtyañ ajk'eljach

ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol • ch'ol

INSTITUTO NACIONAL PARA LA EDUCACIÓN DE LOS ADULTOS
conevyt
Modelo Educación para la Vida y el Trabajo
Este programa es público, ajeno a cualquier partido político.
Queda prohibido su uso para fines distintos a los establecidos en el programa.